

УРОКИ

№ 2–3 (23–24), червень – грудень, 2010 р.

ГОЛОКОСТУ

УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРУ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ

НАУКОВО-ОСВІТНІЙ СЕМІНАР ДЛЯ ВИКЛАДАЧІВ ЗІ ШВЕЦІЇ

Український центр вивчення історії Голокосту за підтримки Шведського комітету з протистояння антисемітизму (СКМА) та в партнерстві з Центром міської історії Центрально-Східної Європи м. Львова організував та провів міжнародний науковий семінар для викладачів історії зі Швеції з проблем історії українського єврейства та Голокосту на теренах України. Семінар проходив з 11 по 21 червня 2010 р. в Харкові, Києві та Львові. Значна частина семінару була присвячена історії єврейських громад Східної Галичини. Учасники відвідали місця, пов'язані з життям євреїв та історією Голокосту у Львові, Жовкві, Старому Самборі, Дрогобичі, Коломиї, Снятині. Теоретичні заняття семінару проходили в Центрі міської історії.

Такий «семінар на колесах» по теренах України для шведських колег — це результат плідної співпраці Центру та СКМА, що триває вже п'ять років. За цей час ми провели два наукових семінари (Study Trip) для істориків зі Швеції. Таким чином, семінар, що відбувся в червні 2010 року, став уже третім спільним проектом наших організацій.

Цього разу шведська група складалася з істориків-науковців, викладачів, громадських та політичних діячів, загалом 15 учасників. Програма була складена разом зі шведськими колегами та передбачала теоретичні заняття і дискусії з питань історії українського єврейства та особливостей Голокосту в Україні, а також, звісно, візити до

мість єврейської присутності та трагедії в Україні (колишні єврейські квартали в містах та містечках, будівлі, що колись належали єврейським громадам, синагоги, цвинтарі, місця знищення в добу Голокосту).

Одним з головних аспектів концепції цього «семінару на колесах» була спроба порівняти типологію й особливості життя та зникнення єврейських громад на сході та заході країни, а також з'ясувати, чи існує в сучасній Україні політика пам'яті щодо жертв Голокосту — українських євреїв. Перша частина семінару проходила в центральній та східній частині України, у двох найвизначніших містах країни — Києві та Харкові, що в недалекому минулому були одними з центрів життя євреїв. Семінар поступово, протягом десяти днів, просувався зі сходу на захід. Ми почали з Харкова, де власне відбулися перші теоретичні заняття (Михайло Тяглий, Юрій Радченко), присвячені історії євреїв Східної України напередодні та під час нацистської окупації. Учасники побували в Меморіалі «Дробицький Яр» (екскурсовод Ірина Ференцева). З одного боку, Меморіал вразив своєю величністю (сьогодні це єдиний подібний меморіальний комплекс жертвам Голокосту в Україні), з іншого — він поки що, на превеликий жаль, не є освітнім та науковим центром одночасно, як це усталено сьогодні в Європі та світі в цілому. Також у Харкові наші шведські колеги відвідали Музей історії Дробицького Яру (директор Лариса Воловик). Незважаючи на невеликі приміщення Музею (декілька кімнат), вражає кількість та цінність історичного матеріалу, зібраного там. Музей не є державним, він існує за рахунок підтримки місцевої єврейської громади та міжнародних єврейських організацій.

Далі шлях учасників семінару пролягав до столиці країни. У Києві ми відвідали місця, пов'язані з історією єврейської громади XIX–XX століття, а також терени Бабиного Яру (екскурсовод Михайло Кальницький). Саме так: «терени» Бабиного Яру, тому що Меморіальний заповідник «Бабин Яр» існує лише на папері, за останнє десятиріччя можновладці та їх помічники, крім декларацій, більше ні на що не спромоглися.

Група викладачів зі Швеції відвідує Меморіал «Дробицький Яр» (Харків)

Сьогодні на цих територіях є окремі, не пов'язані між собою, пам'ятні знаки та пам'ятники, проте немає головного — усвідомлення, що це місце пам'яті. Тотальне знищення євреїв у Бабиному Яру в Києві було фактично початком масового вбивства представників єврейських громад в Європі. Бабин Яр поряд з Аушвіцем для всього світу є одним з символів Голокосту, і сьогодні він досі гідно не увічнений. Шведські учасники семінару навіть не уявляли реальної картини зі збереженням пам'яті про Бабин Яр.

Друга частина нашого «семінару на колесах» проходила на теренах Західної України. Ми побували у Львові, Жовкві, Дрогобичі, Снятині, Старому Самборі, Коломиї. До Другої світової війни єврейська присутність поряд з польською та українською була тут фактично визначною для розвитку цих міст, сьогодні її немає, залишилися певні пам'ятки та символи, що нагадують про неї... Декілька днів учасники семінару присвятили вивченню єврейської спадщини та історії Голокосту у Львові. Нас гостинно привітав Центр міської історії (д-р Тарік Сиріл Амар), у приміщенні якого ми провели теоретичні заняття, що були присвячені історії та культурі єврейської громади міста, українсько-єврейським взаєминам добу Голокосту тощо. Чудову презентацію про багатокультурну спадщину Львова зробила науковий співробітник цього Центру д-р Ірина Мацевко, високопрофесійну та історично глибоку екскурсію провела по місту наша колега викладачка пані Ольга Педан-Слепухіна. Учасники побачили Меморіал Львівського гетто, терени Янівського табору. Відбулася

дискусія про збереження пам'яті про єврейську культуру як складову історичної спадщини Галичини, конфлікт пам'ятей щодо українського національного руху та трагічної долі євреїв цього регіону в роки нацизму. Ми побачили антисемітські написи в єврейському кварталі Львова, на Меморіалі гетто... Учасники семінару зі Швеції просто на собі відчули, яка надто складна ситуація сьогодні в українському суспільстві та державі щодо формування правдивої пам'яті про минувшину. Ми відмовилися (чи ще поступово відмовляємося) від чорно-білого радянського чи пострадянського підходу, але ще не готові до абсолютно відвертого, комплексного та відповідального підходу до історичної пам'яті в Україні, зокрема про Другу світову війну.

Дні семінару пролетіли з неймовірною швидкістю, наші шведські колеги втомилися, проте залишилися дуже задоволеними здобутими відомостями, підходами, інформацією, враженнями. Більшість з них готує свої спецкурси з історії України ХХ століття, тому матеріали, отримані під час семінару, обов'язково знайдуть своє місце в їхній викладацькій діяльності. Шведський комітет з протистояння антисемітизму в особі пані Олени Єрсеніус запевнив нас у бажанні продовжити співпрацю з Центром і надалі. Тож уже зараз починаємо підготовку до «семінару на колесах» для істориків зі Швеції в 2012 році!

*Анатолій Подольський, к. і. н.,
Український центр вивчення історії Голокосту*

МІЖНАРОДНІ ПРОЕКТИ

УКРАЇНСЬКІ КНИЖКИ ДЛЯ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ продовження проекту у вересні — листопаді 2010 р.

Восени 2010 року міжнародний освітній проект «Українські книжки для виховання толерантності» продовжив свою ходу обласними центрами України. Протягом вересня — листопада 2010 року навчально-методичні семінари з проблем виховання міжетнічної толерантності, формування вмінь захисту прав людини, поваги до загальнолюдських цінностей на прикладах наукової та педагогічної літератури відбулися в Луцьку, Рівному та Житомирі. Зазвичай дводенні семінари проходили для цільових груп проекту — учителів історії, заступників з виховної роботи, студентів історичних факультетів університетів, журналістів, бібліотекарів. Наш Центр відповідає за дві цільові групи проекту — учителів історії та заступників з виховної роботи.

Як відомо, у рамках проекту «Українські книжки для виховання толерантності» всі учасники семінарів отримують комплект книжок, до якого входять історичні, довідкові, педагогічні видання. Власне, головною метою проекту є

ознайомлення з літературою та надання консультацій щодо методів роботи з цими виданнями. Коли проект починався (квітень 2009 року), до книжкового набору входило 17 найменувань. Учасники ж семінарів у Луцьку, Рівному та Житомирі отримали вже по 23 книжки! За час проекту партнерами були перекладені та видані нові наукові та освітні книги. Важливо відзначити, що серед них дві, які підготував та видав Український центр вивчення історії Голокосту, — Омер Бартов «Стерті. Зникаючі сліди євреїв Галичини в сучасній Україні» та Венді Лауер «Творення нацистської імперії та Голокост в Україні». Маємо надію, що ці наукові розвідки одних з кращих представників сучасної західної історіографії, присвячені Другій світовій війні та історії Голокосту, будуть корисними для українських науковців, викладачів та студентів.

Український центр вивчення історії Голокосту

МЕТОДИЧНІ СЕМІНАРИ ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ З ВИКОРИСТАННЯ «НАВЧАЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ З ПРОТИДІЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ, АНТИСЕМІТИЗМУ ТА КСЕНОФОБІЇ» ПРОЙШЛИ У 18 МІСТАХ УКРАЇНИ

Уже вісімнадцять міст — обласних центрів України — прийняли семінари загальноєвропейського проекту «Навчальні матеріали з протидії дискримінації,

антисемітизму та ксенофобії». Нагадаємо, що цей проект під егідою та за підтримки ОБСЄ/БДПІЛ (Бюро демократичних інституцій та прав людини) та активної участі Будинку Анни

Франк (Нідерланди) розпочався в Україні ще 2005 р. і його перший етап передбачав розробку та видання українських версій трьох робочих зошитів для учнів середніх шкіл та посібника для вчителя з методичними порадами. В Україні це було здійснено Українським центром вивчення історії Голокосту та Асоціацією вчителів історії та гуманітарних дисциплін «Нова Доба». Міністерство освіти і науки України надало таким зошитам рекомендацію до використання у навчальному процесі. Також було проведено два дводенні семінари для експертів-тренерів. Група експертів провела пробні уроки та тестування робочих зошитів у школах та висловила свої побажання і рекомендації, що були вміщені у посібнику для вчителя та враховані вже у другому тиражі Навчальних матеріалів.

Потім розпочалися одноденні семінари в обласних центрах нашої країни з метою презентації Навчальних матеріалів та методик роботи з ними. Дев'ять таких семінарів пройшли у 2009 р. та на початку 2010 (про них ми згадували у попередніх оглядах), а ще дев'ять було проведено Українським центром вивчення історії Голокосту за підтримки місцевих інститутів післядипломної освіти або міських відділів управління освіти з квітня по листопад 2010 р. Цього разу українська команда проекту зустрічалася з колегами-вчителями історії та суспільних дисциплін в Одесі, Миколаєві, Херсоні, Тернополі, Львові, Полтаві,

Робочий момент семінару у м. Полтава

Дніпропетровську, Луганську та Луцьку (у хронологічній послідовності). За загальними підсумками проекту, уже майже 100 вчителів з різних шкіл України скористалися

Робочий момент семінару у м. Миколаїв

можливістю безкоштовно замовити собі Навчальні матеріали для роботи в класі і наразі понад 90 отримали замовлені комплекти. Кілька вчителів сьогодні працюють з цими зошитами на окремих факультативах, а більшість ситуативно застосовує їх у навчально-виховному процесі.

Поряд зі схвальним сприйняттям Навчальних матеріалів варто відзначити, що серед учасників висловлюються побажання ще більше урізноманітнити форми і методи роботи, додавши до тренінгових вправ зошитів та опрацювання візуальних фотоджерел ще відеофрагменти, які були б доцільними під час розмов з учнями про антисемітизм та ксенофобію і перегукувалися б змістовно з самими Навчальними матеріалами. Наразі найбільшим викликом цьому є брак часу (усього 6 годин роботи), але водночас робляться кроки, щоб реалізувати таку пропозицію.

Окрім того, наразі перед Українським центром вивчення історії Голокосту стоїть завдання не лише забезпечити проведення семінарів у решті обласних центрів України, але й спланувати стратегічне оцінювання здобутків проекту, вийти на зв'язок з учителями, що використовують Навчальні матеріали та зібрати їхній досвід і побажання, зрозуміти шляхи використання зошитів у конкретних ситуаціях, складнощі, з якими зустрічаються вчителі, та успіхи, яких вони змогли добитися. Можливо, підсумком такого оцінювання могло б стати окреме видання чи розробка Інтернет-порталу для обміну думками і досвідом.

Віталій Бобров,

Український центр вивчення історії Голокосту

ШКІЛЬНИЙ КОНКУРС

ПОЛОЖЕННЯ ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ТА ПРОВЕДЕННЯ XI ВСЕУКРАЇНСЬКОГО КОНКУРСУ УЧНІВСЬКИХ ТВОРЧИХ РОБІТ «ІСТОРІЯ І УРОКИ ГОЛОКОСТУ», 2010–2011 НАВЧАЛЬНИЙ РІК

Реалізуючи ідеї, викладені в Декларації Стокгольмського міжнародного форуму з Голокосту, а також Резолюції ООН про встановлення Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту і вважаючи своїм обов'язком зробити посильний внесок у збереження пам'яті про жертви геноциду, Україн-

ський центр вивчення історії Голокосту повідомляє про проведення у 2010–2011 навчальному році серед учнів середніх загальноосвітніх закладів України конкурсу дослідницьких і творчих робіт «Історія і уроки Голокосту». Ми пропонуємо обдарованим і небайдужим до суспільних проблем юнакам і

дівчатам, а також їхнім учителям — науковим керівникам виступувати своїми силами і здібностями, узявши участь у конкурсі.

Розділ I. Мета конкурсу

1. Поглиблення знань школярів з історичної проблематики Голокосту — долі єврейського народу на теренах Європи під час Другої світової війни, популяризація вивчення даної теми серед учнівської молоді.

2. Розвиток навичок дослідницької та аналітичної діяльності під час відбору матеріалу і написання роботи з обраної теми.

3. Пошук нових фактів, документів, свідчень про події Голокосту в Україні та за її межами, введення їх у науковий обіг.

4. Відбір за результатами конкурсу обдарованих учнів і сприяння їх участі в міжнародних семінарах і конференціях.

5. Виховання у молоді толерантної поведінки, поваги до людей іншої національності, свідомого ставлення до міжетнічних проблем.

Розділ II. Підготовка конкурсу

До участі в конкурсі запрошуються учні 9–11 класів загальноосвітніх і спеціалізованих шкіл, гімназій, ліцеїв, професійно-технічних училищ.

Бажаючі взяти участь у конкурсі подають заявки до Українського центру вивчення історії Голокосту за формою: прізвище, ім'я та по батькові, назва теми, науковий керівник, адреса, контактні телефони. Заявки необхідно подати до **31 січня 2011 р.** Для підготовки конкурсу створюється оргкомітет у складі науковців, викладачів історії вищих навчальних закладів, учителів шкіл.

Форма заявки на участь у грудневому навчально-методичному семінарі:

- П. І. П.
- Місце роботи, посада.
- Адреса, телефон, електронна пошта.
- Стаж педагогічної діяльності.
- Досвід викладання теми Голокосту (якщо є).
- Тема роботи учня (учнів).
- Яку корисну інформацію Ви сподіваєтеся отримати на семінарі.

Виконані роботи учнів надсилаються на адресу Центру до **31 березня 2011 р.** (роботи, що надійшли після 31 березня 2011 р., не розглядатимуться). Вони попередньо рецензуються фахівцями із зазначеної проблематики. Роботи, що не відповідають тематиці та рівню вимог конкурсу, будуть відхилені і не допущені до захисту. Усім, хто пройшов відбір, до **20 квітня 2011 р.** буде повідомлено про їхню участь у конкурсі.

Перевіряючи роботи, рецензенти оцінюють їх за десятибальною системою за такими критеріями:

- Формулювання теми.*
- Постановка завдання (актуальність, мета, питання для дослідження).*
- Використання джерел (різноманітність, оригінальність).*
- Використання літератури (обсяг, характер).*
- Структура роботи.*
- Викладення матеріалу (послідовність, взаємозв'язаність).*

Аналітична робота.

Формулювання висновків (зміст, оригінальність).

Наукове оформлення (примітки, список літератури).

Художнє оформлення.

Роботи, що в сумі набрали менше 7 (семи) балів, будуть відхилені.

Розділ III. Вимоги до роботи

До участі в конкурсі допускаються роботи, виконані українською або російською мовою. Кожне представлене дослідження повинно складатися з 20–30 аркушів тексту, видрукуваного з одного боку (шрифт № 14). На титульній сторінці вгорі зазначаються організатори конкурсу (Український центр вивчення історії Голокосту, Євроазійський єврейський конгрес), потім — назва конкурсу, тема, прізвище, ім'я та по батькові автора повністю, назва навчального закладу, адреса, варіант контактної зв'язку, відомості про наукового керівника. Викладу теми передують план у простому або розгорнутому вигляді.

У вступній частині бажано висвітлити актуальність обраної теми, а також причини її вибору, сформулювати мету і методи дослідження. Окрім цього, у вступі потрібно проаналізувати ситуацію, що передують події.

В основній частині викладається фактична канва подій у цілісній, взаємозалежній і послідовній побудові. У цілому різні варіанти обраних тем зводяться до двох основних напрямків: регіональні дослідження і загальна проблематика Голокосту. При виборі регіонального напрямку в основній частині варто відобразити розуміння контексту подій, що відбувалися, і їх повне висвітлення. Особливу увагу варто звернути на специфічні риси, деталі, що властиві тільки даному регіону. обов'язковою вимогою є наявність чітких посилань на джерела інформації.

Найбільш оригінальною частиною роботи є висновок, саме в ньому квінтесенція дослідження. Висновок повинен базуватися на матеріалі основної частини і мати конкретний характер.

У випадку використання цитат обов'язкові посилання на джерела, які оформляються згідно із загальноприйнятими зразками. Такі ж вимоги висуваються й до списку використаних джерел і літератури. Вітається використання наочних матеріалів (таблиці, графіки, схеми, малюнки, фотографії тощо).

Окрім науково-дослідницьких робіт, організатори також запрошують до участі в конкурсі творчі роботи, які мають художню форму (малюнки, скульптурні і музичні твори тощо).

Розділ IV. Захист робіт і визначення переможців

Захист робіт відбудеться у **травні 2011 р.** Оплата проїзду й проживання учасників конкурсу учителів проводиться за рахунок організаторів. До захисту кожний здобувач має підготувати стислий (5–7 хв.) виклад основних тез роботи. Можливий варіант використання мультимедійних засобів (7–8 хв.).

Другим етапом захисту робіт стануть відповіді на запитання опонентів, у якості яких виступатимуть присутні учні, вчителі, члени журі, гості конкурсу. Активність учнів — опонентів, рівень їхньої поінформованості, виявленій у запитаннях, враховується під час підбиття підсумків. До початку захисту бажаним надається можливість ознайомитися зі змістом робіт.

Члени журі звертають увагу на:

- а) уміння стисло охарактеризувати роботу;
- б) якість відповіді на запитання;
- в) поінформованість у проблематиці Голокосту в цілому;
- г) полемічні здібності;
- д) мовні особливості.

Розділ V. Нагородження переможців

Усі учасники конкурсу, які брали участь у захисті робіт, нагороджуються дипломами, літературою за те-

матикою Голокосту, загальноісторичними виданнями, художніми творами й іншими призами. Також кращим конкурсантам буде надана можливість узяти участь у різних молодіжних конференціях, семінарах і школах з проблематики історії Голокосту.

Заявки на конкурс подавати за адресою:

Український центр вивчення історії Голокосту
вул. Кутузова 8, кім. 109
м. Київ, 01011, Україна
тел/факс 044-2859030
e-mail: uhcenter@binet.com.ua

**ШКІЛЬНИЙ КОНКУРС ДОСЛІДНИЦЬКИХ РОБІТ,
ПРОСВІТНИЦЬКИХ ТА ТВОРЧИХ ПРОЕКТІВ:
«БАБИН ЯР: ЛЮДИНА, ВЛАДА, ІСТОРІЯ. ДО 70-РІЧЧЯ ТРАГЕДІЇ».
2010–2011 навчальний рік**

Український центр вивчення історії Голокосту та Громадський комітет для вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру оголошують про проведення у 2010–2011 навчальному році конкурсу учнівських дослідницьких робіт, просвітницьких та творчих проектів на тему: «Бабин Яр: людина, влада, історія. До 70-річчя трагедії», до участі в якому запрошуються учні та вчителі загальноосвітніх навчальних закладів міста Києва та Київської області.

**ПОЛОЖЕННЯ ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ТА ПРОВЕДЕННЯ ШКІЛЬНОГО КОНКУРСУ
ДОСЛІДНИЦЬКИХ РОБІТ, ПРОСВІТНИЦЬКИХ ТА ТВОРЧИХ ПРОЕКТІВ:
«БАБИН ЯР: ЛЮДИНА, ВЛАДА, ІСТОРІЯ. ДО 70-РІЧЧЯ ТРАГЕДІЇ».
2010–2011 навчальний рік**

– Вшановуючи пам'ять про трагічну дату — 70-річчя масових розстрілів євреїв у Бабиному Яру 1941 р.;

– зважаючи на те, що це пам'ятне місце давно стало символом Голокосту та нацистського терору в Європі, на українській землі;

– враховуючи ту обставину, що Бабин Яр залишається не лише місцем нацистських злочинів, а й символом свідомої політики замовчування та забуття подій у післявоєнному СРСР, а також байдужого ставлення до них у період незалежності України;

– усвідомлюючи, що збереження суспільної, історичної пам'яті є важливим завданням не лише держави чи професійних істориків, але й кожного відповідального громадянина;

– підтримуючи думку, що пам'ять про трагедію Бабиного Яру може і повинна стати об'єднуючим суспільним фактором як частина спільної історії народів, що проживають на території України,

Український центр вивчення історії Голокосту та Громадський комітет для вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру оголошують про проведення у 2010–2011 н. р. конкурсу учнівських дослідницьких робіт, просвітницьких та творчих проектів на тему: «Бабин Яр: людина, влада, історія. До 70-річчя трагедії», до участі в якому запрошуються учні та вчителі загальноосвітніх навчальних закладів міста Києва та Київської області.

Формат конкурсу передбачає залучення широкого кола учнівської молоді до вивчення історичного середовища, трагедії жертв Бабиного Яру в окупованому німецькими нацистами Києві, післявоєнних подій, у ході позакласної суспільно

корисної діяльності у формі історичного дослідження, складання освітнього, соціального проектів, актуалізацію дій як процесу, так і результатів науково-дослідницької, просвітницької, соціальної діяльності учнів на рівні шкільної або місцевої громади.

Розділ I. Мета конкурсу

1. Поглиблення знань школярів через дослідження суспільно-історичної проблематики Бабиного Яру в контексті подій Другої світової війни, післявоєнної історії та повсякдення.

2. Популяризація ідеї вивчення даної теми серед учнівської молоді, батьків, учителів та широкої громадськості міста Києва, Київської області.

3. Подолання старих ідеологічних підходів та стереотипів щодо історії трагедії Бабиного Яру, а також суспільного протистояння, міфологізації подій, пов'язаних з історичною пам'яттю.

4. Пошук свіжих ідей та підходів до виявлення та висвітлення нових фактів щодо історичних подій, їх причин, змісту та наслідків для українського суспільства та місцевої громади.

5. Формування в учнів дослідницьких умінь, навичок суспільно корисної діяльності, активної життєвої позиції, креативної співпраці з місцевою громадою, відповідального ставлення до збереження історичної пам'яті про минуле.

6. Пошук та підтримка здібних, обдарованих учнів, небайдужих до трагедії народів у роки Другої світової війни,

сприяння закріпленню у них постійної зацікавленості у збереженні історичної пам'яті, історичного середовища у м. Києві.

7. Конкурс має стати важливим засобом розвитку особистості юних громадян, формування у них загальнолюдських, полікультурних, громадянських цінностей, толерантності, культури миру та громадянської відповідальності.

Розділ II. Загальні засади та організація конкурсу

1. Конкурс для учнів має добровільний характер.

2. До участі в конкурсі запрошуються учні 8–11 класів загальноосвітніх, спеціалізованих шкіл, гімназій, ліцеїв міста Києва та Київської області.

3. Конкурс буде проводитися:

– у трьох номінаціях:

а) наукове дослідження;

б) просвітницький, соціальний проект;

в) творчий проект (літературний твір, малюнок, скульптура, фотографія, музична композиція, театральна або хореографічна постановка, кіно художнє та документальне, архітектурний проект, музейна експозиція тощо);

– з обов'язковим представленням досягнень автора у шкільному колективі;

– у декілька етапів:

а) установче зібрання вчителів міста – майбутніх педагогічних керівників проектів. На цьому зібранні будуть надані консультації щодо остаточного вибору теми наукового дослідження;

б) участь у навчально-методичному семінарі 17–19 грудня 2010 р. (учитель, учень);

в) підготовка дослідницьких робіт, просвітницьких та творчих проектів (листопад – січень 2010–2011 р.);

г) презентація-обговорення досліджень, проектів у школах (27 січня 2011 р. – Міжнародний день пам'яті жертв Голокосту).

Форма презентації довільна (науково-краєзнавча конференція, виставка, віртуальна екскурсія, година класного спілкування, участь у загальношкільних заходах тощо);

г) звіт про проведену презентацію (до 5 лютого 2011 р.).

Звіт надсилається на адресу Українського центру вивчення історії Голокосту у довільній формі з візуальним (фото, відео) підтвердженням;

д) доопрацювання учнівських робіт (лютий – березень 2011 р.);

е) доопрацьовані дослідження, проекти, творчі роботи надсилаються на адресу Українського центру вивчення історії Голокосту з позначкою «До 70-річчя трагедії» (не пізніше

25 березня 2011 р.);

є) рецензування досліджень, проектів, робіт, поданих на конкурс (квітень 2011 р.);

ж) захист досліджень і проектів учнів (травень 2011 р.) та підведення підсумків конкурсу журі у складі науковців, викладачів вишів, учителів ЗНЗ;

з) підготовка робіт переможців до презентації та публікації (червень – серпень 2011 р.);

і) публічна презентація робіт переможців (29 вересня 2011 р., 70-та річниця трагедії у Бабиному Яру).

4. Заявки подаються до 02.12.2010 р. або 01.12.2010 р. на установчому зібранні вчителів міста – майбутніх педагогічних керівників проектів.

5. Педагогічні керівники, які вчасно оформили заявку

на участь, разом з учнями обов'язково будуть запрошені на навчально-методологічний семінар «Форми історичної пам'яті про масові трагедії і геноциди, її презентації в сучасному українському та європейському контекстах».

6. Умови конкурсу:

а) дозволяють необмежений склад (кількість) авторів, консультантів та помічників (з обов'язковим зазначенням) одного дослідження, проекту, додатку до творчої роботи;

б) передбачають консультації авторів та педагогічних керівників з науковцями;

в) визначають обов'язкове опонування вченого, учителя, учня як спосіб якісного оцінювання конкурсних досліджень, проектів, творчих робіт;

г) підтримують соціально-активну діяльність учасників конкурсу у ході реалізації просвітницьких, соціальних проектів.

7. Оргкомітет бере на себе зобов'язання сприяти розміщенню найкращих робіт на тематичних сайтах та допомогти з друком у тематичних виданнях.

8. Роботи, що не відповідають тематиці та рівню вимог конкурсу, будуть відхилені і недопущені до захисту.

9. Усіх, хто пройде відбір, до 20 квітня 2011 р. буде повідомлено про реєстрацію для участі у конкурсі.

10. Наукові дослідження, просвітницькі, соціальні проекти, творчі роботи передбачають оцінювання за бальною системою:

а) участь у навчально-методичному семінарі – 10 балів;

б) презентація проекту (роботи) у школі (за матеріалами звіту – додатки, аудіовізуальні презентації, публікації у ЗМІ тощо) – 20 балів;

в) проект (робота), поданий на конкурс – 50 балів;

г) рецензування та опонування іншого проекту (роботи), надісланого на конкурс – 15 балів;

д) захист учнівського проекту (роботи) – 35 балів.

Розділ III. Вимоги до дослідницьких робіт

До участі в конкурсі допускаються дослідницькі роботи, виконані українською або російською мовою. Кожне представлене дослідження повинно складатися з 20–30 аркушів тексту, видрукуваного з одного боку (шрифт № 14). На титульній сторінці вгорі зазначаються організатори конкурсу (Український центр вивчення історії Голокосту, Громадський комітет для вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру), нижче – назва конкурсу, тема дослідження, прізвище, ім'я та по батькові автора (авторів) повністю, назва навчального закладу та його адреса, варіант контактної зв'язку з конкурсантами, відомості про наукового керівника, консультантів, помічників. Викладу теми передуює план у простому або розгорнутому вигляді.

В основній частині наукового дослідження викладається фактичний перебіг подій у цілісній, взаємозалежній і послідовній побудові. Особливу увагу варто звернути на специфічні риси повсякдення, історико-соціальні деталі, фото, документи, історичні, архітектурні пам'ятки, спогади свідків подій. Обов'язкова вимога – наявність чітких посилань на джерела використаної інформації.

Найбільш оригінальною частиною роботи є висновки, саме вони становлять квінтесенцію дослідження. Висновки повинні базуватися на матеріалі основної частини та мати конкретний характер.

У випадку використання цитат обов'язкові посилання на

джерела, які оформляються згідно із загальноприйнятими правилами. Такі ж вимоги стосуються списку використаних джерел.

Вітається використання наочних матеріалів (таблиці, графіки, схеми, малюнки, фотографії тощо).

У науковому дослідженні оцінюється:

- а) чітке формулювання теми;
- б) постановка завдання (актуальність, мета, проблеми);
- в) використання джерельної бази;
- г) використання наукової літератури;
- д) структурованість роботи;
- е) логічний виклад матеріалу;
- є) аналітичність роботи;
- ж) висновки;
- з) оформлення згідно вимог до наукового дослідження;
- і) художнє оформлення.

Розділ IV. Захист робіт і визначення переможців

Захист робіт відбудеться в травні 2011 р. До захисту кожний здобувач має підготувати стислий (до 5–7 хв.) ви-

клад основних ідей роботи. Можливий варіант використання мультимедійних засобів (7–8 хв.).

Другим етапом захисту робіт стануть відповіді на запитання опонентів, у якості яких виступатимуть присутні учні, вчителі, члени журі, гості конкурсу. Активність учнів-опонентів, рівень їхньої поінформованості, виявлений у запитаннях, враховується під час підбиття підсумків. До початку захисту бажаним надається можливість ознайомитися зі змістом робіт.

Члени журі звертають увагу на:

- а) уміння стисло охарактеризувати роботу;
- б) якість відповіді на запитання;
- в) поінформованість учасника (учасників) конкурсу із загальною проблематикою подій навколо Бабиного Яру;
- г) полемічні здібності;
- д) мовні особливості;
- е) вдале використання комп'ютерних, аудіовізуальних, мультимедійних презентацій (технологій);
- є) наявність елементів візуального афішування (роздаткові буклети, плакати, фоторяд).

ПРОПОНОВАНА ТЕМАТИКА ДЛЯ КИЇВСЬКОГО КОНКУРСУ УЧНІВСЬКИХ ДОСЛІДНИЦЬКИХ РОБІТ, ПРОСВІТНИЦЬКИХ ТА ТВОРЧИХ ПРОЕКТІВ, ПРИСВЯЧЕНОГО 70-Й РІЧНИЦІ ТРАГЕДІЇ БАБИНОГО ЯРУ

1. Історична топографія. Хронологія подій:

- історія забудови Сирця, Лук'янівки і Бабиного Яру у першій половині ХХ століття;
- розстріли і поховання в районі Бабиного Яру під час німецької окупації м. Київ 1941–1943 рр.;
- історія забудови Сирця, Лук'янівки і Бабиного Яру у другій половині ХХ століття.

2. Каральна система окупаційного режиму.

Опір окупантам:

- діяльність німецьких і місцевих каральних органів в окупованому Києві;
- німецькі табори в окупованому Києві;
- військовополонені в окупованому Києві;
- знищення населення Києва і військовополонених у роки окупації;
- боротьба і загибель українського національного підпілля в окупованому Києві;
- боротьба і загибель радянського підпілля в окупованому Києві;
- активна участь мирного населення (зрадники і праведники).

3. Кияни до, під час і після окупації.

Окупаційний режим:

- життя киян у 1930-ті – на початку 1940-х рр.;
- Київ від початку війни до вступу німецьких військ;
- настрої городян у перші місяці війни;
- діяльність окупаційної влади і місцевого самоврядування в Києві. Національний, релігійний і культурний аспекти.

Ставлення до населення і військовополонених. Пропаганда і практика;

- український національний громадський рух в окупованому Києві;
- мирне населення в окупованому Києві. Настрої. Життя і смерть;
- життя і настрої киян у звільненому Києві;
- державна політика і ставлення до колишніх окупантів у звільненому Києві;
- міжнаціональні стосунки в Києві в 1930–1940-их рр.

4. Ідеологія і пропаганда:

- ідеологічна обробка населення Києва й України в 1930-ті рр. Національний, релігійний, культурний аспекти;
- державна пропаганда в перші місяці війни;
- політика нацистської Німеччини в окупованій Україні. Ідеологічні основи і пропагандистська підтримка.

Національний, релігійний і культурний аспекти. Ставлення до населення і військовополонених;

- ідеологія і пропаганда українського національного руху. Національний, релігійний, гуманітарний аспекти;
- політика Радянського Союзу стосовно окупованих територій України. Ідеологічні основи і пропагандистська підтримка. Національний і релігійний аспекти. Ставлення до населення і військовополонених;
- ідеологічна обробка населення Києва й України після звільнення. Національний, релігійний, культурний аспекти.

5. Пам'ять Бабиного Яру:

- Україна в системі радянської внутрішньої політики. Середина 1940-х – початок 1990-х рр. Національний і релігійний аспекти. Ідеологія і практика;
- пам'ять про війну в офіційній ідеології і монументальній пропаганді;
- меморіал у Бабиному Яру. Державна політика;
- український, єврейський і загальнодемократичний рух. Інтелігенція і дисиденти. Пошук і переосмислення символів;
- Бабин Яр як символ єврейського національного руху;
- Бабин Яр: влада і громадські організації в незалежній Україні. Зіткнення поглядів.

Дивіться також:

Матеріали до проекту Концепції створення державного історико-меморіального заповідника «Бабин Яр» – <http://www.kby.kiev.ua/komitet/ua/preserve/art00029.html>

НАУКОВІ ЗАХОДИ

В ПОШУКАХ СПІЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ: ВІЙНА І ГОЛОКОСТ

11 жовтня 2010 р. Український центр вивчення історії Голокосту за підтримки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України провів відкриту наукову дискусію «В пошуках спільної пам'яті: війна і Голокост» з нагоди виходу українського перекладу книги американського історика Омера Бартова «Стерті. Зникаючі сліди євреїв Галичини в сучасній Україні». Дискусія відбулася за участі автора книги, українських істориків, науковців, викладачів, студентів, громадських діячів, журналістів.

Загалом я переконаний, що вихід цієї книги Омера Бартова українською мовою сприятиме розгортанню справжньої дискусії серед науковців, освітян, студентів з приводу політики пам'яті про Другу світову війну, зокрема пам'яті про Голокост

Під час обговорення книги проф. Омера Бартова

в Україні, та її місце в картині загальної пам'яті українців про власну минувшину. У дискусії взяли участь історики Владислав Гриневиц, Софія Грачова, Віталій Нахманович, Михайло Тяглий, Жанна Ковба, Анатолій Подольський, представники часопису «Критика», студентська молодь.

Головною метою видання цієї книжки, яку переслідує Український центр вивчення історії Голокосту, що виступив ініціатором та видавцем «Стертих» (за фінансової підтримки голландської фундації книговидавництва для Центральної та Східної Європи Fund for Central and East European Book Projects, Amsterdam), є сприяння розгортанню в українському суспільстві відкритої, відповідальної та професійної дискусії навколо питання – наскільки можливо сьогодні в сучасній Україні побудувати правдиву або об'єктивну модель історичної пам'яті про минувшину, зокрема про ХХ століття, Другу світову війну, таку модель, у якій знайшлося б місце не тільки етнічним українцям, але й українським полякам, євреям, росіянам, ромам, кримським татарам тощо... Омер Бартов у своїй книжці виходить на концептуальне питання (від)творення пам'яті про минувшину в українському соціумі на прикладі історії та сучасності єврейської Східної Галичини та єврейських громад цього абсолютно неповторного та вражаючого своїм культурним розмаїттям регіону України.

Зважаючи на це, організатори дискусії запропонували учасникам для обговорення такі проблеми:

- Єврейський світ Східної Галичини: чи потрібна пам'ять про нього в Україні?
- Конфлікти пам'ятей: український націоналістичний рух та єврейська пам'ять Східної Галичини
- Спільна пам'ять про війну та Голокост: перспектива чи утопія?

- Моделі історичної пам'яті про Другу світову війну: чи існує український дискурс?
- Проблема історичної відповідальності за минуле чи за пам'ять про нього?

Під час обговорення були висловлені абсолютно різні думки та погляди щодо книжки О. Бартова, їх спектр був надто широким — від схвалення видання «Стертих» до звинувачення автора в українофобії... Омер Бартов зазначає в передмові до українського видання своєї книжки: «...книгу було написано як спробу донести до багатьох усвідомлення про значним чином знехтуваний історичний епізод та сучасні відлуння цієї прогалини в історичній пам'яті та сфері її вшанування... Ця книга не має на меті сприяти комфортному читанню. Її фокусом є стирання матеріальних залишків та історичної пам'яті єврейського життя в західноукраїнському регіоні, відомому в минулому як Східна Галичина... Проте я маю острах, що це

стирання, котре чиниться спільно природою та людиною, прогресує швидше, ніж будь-яка місцева ініціатива та добрі наміри протистояти йому. Можливо, вихід цієї книги у світ українською мовою відіграє невеличку роль у збереженні того, що ще можна вберегти, та у справі сприяння повільному процесові вивчення і збереження в пам'яті того, що довгий час було оповите мовчанкою і сковане забуттям».

Це важка пам'ять, проте я переконаний, що ми не маємо права забувати власну історію, яка не була тільки героїчною чи тільки жертвовою, вона була різною, і в цьому сенсі наукова праця О. Бартова маленький, але важливий крок на шляху формування історичної пам'яті в сучасній Україні.

*Анатолій Подольський, к. і. н.,
Український центр вивчення історії Голокосту*

МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ «НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІСТИЧНА ОКУПАЦІЙНА ПРЕСА У ЗАВОЙОВАНИХ РЕГІОНАХ СРСР, 1941–1944»

5–8 листопада 2010 р. в Гейдельберзі (Німеччина) семінар східноєвропейської історії університету ім. Карла Рупрехта провів міжнародну конференцію «Окупаційна преса на території СРСР, 1941–1944 рр.». Науковий симпозіум являв собою частину дослідницького проекту, що реалізується під керівництвом відомого німецького дослідника-слависта проф. Гайнца-Дітріха Льове. Конференція зібрала понад 20 учасників з України, Росії, Білорусі, Німеччини, Естонії, Ізраїлю — відомих дослідників окупаційної періодики. У центрі уваги фахівців знаходилися питання організації та змісту окупаційної преси, сприйняття населенням інформації періодики, ролі та місця співробітників офіціозів у процесі конструювання громадської свідомості населення на окупованій території.

Виходячи з того, що окупаційна преса — це унікальне джерело, яке потребує застосування особливого дослідницького інструментарію, директор російського науково-дослідного центру «Голокост» проф. І. Альтман у доповіді

зосередив свою увагу на найбільш доцільних методах та прийомах джерелознавчого аналізу преси. Значний інтерес в учасників конференції викликали повідомлення білоруського дослідника С. Жумаря, українського історика М. Михайлюк, О. Мертельсманна з Тарту, присвячені організації окупаційної преси в Білорусі, Україні та Естонії. Автори визначили умови створення органів періодики на окупованій території, найбільш характерні способи подачі інформації, функції, які виконувала преса на окупованій території.

Найбільший блок доповідей, заслуханих на конференції, стосувався змісту окупаційної преси. Особливості формування антисемітської доктрини на прикладах окремих видань було вдало охарактеризовано в доповідях М. Тяглого («Анти-семітська доктрина на сторінках кримськотатарської газети «Азат Крим», 1942–1944 рр.), Ю. Смілянської («Окупаційна преса в Україні: створення та зміцнення антиєврейських стереотипів як спроба консолідації окупантів з населенням окупованих територій»), Л. Райна («Радикальний антисемітизм на сторінках «Беларусской газеты»).

Можливості використання матеріалів періодики з метою характеристики певних політичних явищ та тенденцій (причому навіть тих, що в стратегічній перспективі суперечили цілям окупантів), соціокультурних процесів на окупованій території було визначено в доповідях Т. Віаршицької, К. Курилишина, Д. Титаренка, В. Сильванович. Контрпропагандистську діяльність радянського підпілля на території Білорусі, спрямовану проти окупаційної преси, висвітлено в доповіді А. Замойського з Мінська.

Виходячи з того, що ефективність нацистської пропаганди чималою мірою визначалася можливістю залучення до участі в ній місцевих журналістів та дописувачів, окрема секція була присвячена саме цьому аспектові. У своїх доповідях О. Песецький («Психіатр Надія Абрамова та її політична діяльність в Білорусі під німецькою окупацією»), О. Фрідман («Письменник та журналіст Юрка Віцбіч: «талановитий білоруський радянський автор», «фашистський пропагандист», «білоруський голос у вільному світі»), А. Шарков

Відкриття конференції. Виступ керівника проекту проф. д-ра Гайнца-Дітріха Льове

(«Окупаційна преса в Білорусі під німецькою окупацією: доля редакторів»), Б. Ковальов («Автори та співробітники нацистської окупаційної преси в Білорусі (на основі документів НКВС, МДБ, КДБ)») охарактеризували життєвий шлях деяких найбільш значущих персоналій окупаційної періодики, порушили питання про фактори, що зумовили їхню колаборацію з нацистами.

Безперечно, вдалим рішенням організаторів конференції стало включення до програми доповідей дослідників В. Матоха, Р. Форстера, С. Бурмістр, присвячених відповідно ролі та місцю радіомовлення, кінематографу, плакатної пропаганди в арсеналі засобів ідеологічного впливу на населення окупованої території. Доповіді дозволили чіткіше визначити місце окупаційної періодики в структурі нацистської пропаганди.

Ролі преси в якості засобу впливу на певні цільові групи було присвячено виступи Ф. Гьорліха («Народна пропаганда, релігія та ворожість до євреїв в одеському тижневику «Німці в Трансністрії», 1942–1944») та В. Латишевої («Газета «Боевой путь»: пресовий орган Російської Визвольної армії (РВНА)»).

Жваву дискусію в учасників наприкінці конференції викликали питання, пов'язані з методологічними аспектами

вивчення окупаційної преси в якості соціокультурного феномену, використання окупаційної періодики в ролі історичного джерела.

Участь в роботі конференції співробітників науково-дослідних установ, викладачів вузів, працівників бібліотек, архівів, музеїв дозволила поглянути на проблему окупаційної преси з різних точок зору, визначити можливості використання періодики при дослідженні достатньо широкого проблемного поля, пов'язаного з духовним світом населення на окупованій території. Конференція пройшла на високому науковому рівні, за що, безперечно, слід завдячувати її організаторам — професору Г.-Д. Льове, докторам В. Сильванович та О. Фрідману, які доклали чимало зусиль для того, щоб цей науковий форум відбувся.

За результатами конференції заплановано видання збірника матеріалів доповідей, зміст якого, безперечно, становитиме неабиякий інтерес для тих, хто вивчає історію окупаційного режиму на території колишнього Радянського Союзу.

*Дмитро Титаренко, к. і. н., доцент кафедри філософії та політології
Донецького юридичного інституту*

ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕНТРУ

СЕМІНАР ДЛЯ ВИКЛАДАЧІВ ІСТОРІЇ В КРЕМЕНЦІ

Український центр вивчення історії Голокосту 22–23 серпня 2010 року провів регіональний навчально-методичний семінар з історії Голокосту в Україні та проблем викладання цієї теми в школах України для викладачів історії та інших суспільних дисциплін середніх навчальних закладів України.

Семінар мав формат лекцій, дискусій, тренінгів, екскурсій та обговорень. На ньому були розглянуті різноманітні аспекти історії Голокосту на теренах України та Європи, а саме: політика тоталітарних режимів, передовсім нацистського і більшовицького, щодо євреїв, нацистський геноцид щодо євреїв, рух опору, українсько-єврейські взаємини в міжвоєнний період та під час Голокосту, ідеологія нацистського антисемітизму тощо.

Пропонуємо читачам відгуки учасників семінару.

Бути в опозиції до зла

Двадцять років тому троє студентів-істориків у звичайній кімнаті гуртожитку сперечалися про те, хто як повівся б, якби опинився на окупованій території України під час Другої світової війни. Четвертий студент не брав участі у дискусії, та за деякий час ошелешив висновком: «Перший з вас боровся б у підпіллі, другий мовчки спостерігав би, а третій — пішов би у поліцаї». Показово чи дивно, але перший нині працює вчителем, другий — журналістом, а третій — професор історії.

Безумовно, критично ставлячись до бердяєвського гасла «вчуття в історію», сучасний дослідник відчуває дистанцію до об'єкту вивчення. Проте, історія — наука про людей, отже, мотивація їхніх вчинків та проблема вибору в кризових обставинах — це інтерес історика. Зрештою, це наш вибір.

Зокрема, про такі болісні аспекти історичного буття дав змогу поміркувати навчально-методичний семінар з історії Голокосту для вчителів середніх навчальних закладів

Розповідь п. Наталії Двигаїло про рятування євреїв її родиною під час війни

України, який 22–23 серпня 2010 р. відбувся в Кременці на Тернопільщині. Партнером Українського центру вивчення історії Голокосту (УЦВІГ) в організації цього се-

мінару виступив відділ освіти Кременецької райдержадміністрації. Для проведення заходу Кременець був обраний не випадково, адже це місто, до 60 відсотків населення якого свого часу становили євреї, вписало яскраві рядки в єврейську культуру. Його вулички зберігають також трагічну пам'ять про гетто часів Другої світової, Голокост, що став частиною української історії. З підручників і довідників учням більше відомо про Кременець як культурно-освітній центр Речі Посполитої та Російської імперії чи, приміром, як батьківщину великого поляка Юліуша Словацького. Єврейська складова наче губиться в загальному історичному контексті. Така несправедливість, на жаль, поширюється і на інші міста України. Але історія євреїв України — це складова непростой і мультикультурної історії нашої землі. Без усвідомлення цього ми не можемо подивитися на власну минувшину повноцінно. А чи можемо без цього дивитися в майбутнє? Плекати гуманістичні ідеали? Тому і Голокост — це наш історичний біль.

За словами директора УЦВІГ, к. і. н. А. Подольського, на численних попередніх семінарах Центру історія Голокосту виступала як інструмент осягнення геноцидів ХХ століття загалом. Справді, у такому контексті дослідження Голокосту надзвичайно важливі для істориків з методологічної, концептуальної точки зору. Тому учасники семінару, без сумніву, збагатилися фактичною та аналітичною інформацією з геноцидознавства. Одним із лекторів виступив фахівець із цієї теми проф. М. Гон (Рівне), щоправда, цього разу ведучи мову про єврейський фактор у політичному житті західноукраїнських земель у міжвоєнний період. Методологія і методика вивчення та викладання історії Голокосту, її джерельна база, міждисциплінарні аспекти дослідження стали темою повідомлень і творчо насичених тренінгів (О. Войтенко, В. Бобров, О. Охредько). Новою стала лекція М. Тягло про нацистську антиромську політику: якраз такі студії дають змогу розглядати геноциди різних етносів комплексно і в порівняльному плані, зрозуміло, не з огляду на «змагання жертв», а типологічно.

Історія Голокосту виправдано розглядається також і як інструмент у філософії протидії антисемітизму, ширше — ксенофобії та проявам дискримінації, як інструмент при вихованні толерантності. Такий підхід поступово закріплюється вже як традиційний. А це свідчить про значний поступ провідника такого погляду — Українського центру вивчення історії Голокосту — в науковій і просвітницькій роботі, особливо зважаючи на те, що ще зовсім недавно тема Катастрофи являла собою на українських теренах неоране поле. Тому логічним бачиться глибше занурення в саму тему. Щоб використовувати інструмент, треба добре ним володіти.

Відтак на кременецькому семінарі акцент був зміщений на власне Голокост — його причини та передумови, проблему його хронологічних меж, аксіологічні аспекти опрацювання теми, психологічні, поведінкові фактори, наслідки Катастрофи, її значення з огляду на комплексний підхід до проблеми — в історичному, суспільствознавчому, філософському, моральному, правовому сенсі тощо. Чому стало можливим таке ірраціональне явище? Які стереотипи і як їх долати, щоб не допустити подібного в майбутньому? Перелік питань, на які шукали відповіді 27 учасників семінару з багатьох областей України, можна продовжувати. Презентували вони й власні науково-педагогічні здобутки.

Ще одним питанням, яке варте подальших досліджень, є українсько-єврейські взаємини в різні історичні періоди і, зокрема, в роки Голокосту. Семінар довів, що цю тему можна обговорювати відверто і водночас по-науковому толерантно. Вочевидь на часі — подальше вивчення історичної взаємодії євреїв з іншими етносами України.

Певно, є речі, до яких не можна не бути в опозиції. Це світоглядна проблема. З краваткових конформістів «звичайних» часів виростають колаборанти часів переломних. Утім, така ж доля може спіткати і нонконформістів. А як бути зі «звичайною» людиною, яка дбає про свій і сімейний спокій? На складні запитання не буває однозначних відповідей. Тому не однаково, який вибір зроблять студенти, які сьогодні теж сперечаються в кімнатах своїх гуртожитків.

Микола Тімков,
учитель історії НВК № 10 м. Хмельницький
* * *

Пам'ять житиме вічно...

...Два дні насиченої роботи дозволили учасникам глибше осмислити ті проблеми, які постають під час вивчення історії Голокосту у школах. Зацікавленість до теми семінару виявили владні структури Кременецької районної державної адміністрації. Привітала учасників Р. Лисик — представник відділу освіти. Вразила всіх емоційно-чуттєва, хвилююча розповідь пані Н. Двигайло, члени родини якої порятували євреїв у роки нацистської окупації. Небайдужість до траге-

Заняття проф. Максима Гона (Рівне) про міжетнічні стосунки на теренах Західної України у міжвоєнний період

дії «іншого», моральне співпереживання, збереження наступності поколінь та історичної пам'яті нації — ось основні мотиви співжиття різних народів. У лекціях, які прочитали науковці, що досліджують проблеми геноциду не тільки євреїв, але й ромів, у роки Другої світової війни, порушували такі проблеми:

- історична ретроспектива єврейсько-польських та єврейсько-українських взаємин у міжвоєнний період на території Західної України;

- концептуальні засади формування єврейсько-європейських взаємин у Середньовіччі, Новому та Новітньому часах, насамперед культурного обміну і їх взаємопроникнення;

– генеза Голокосту (Шоа) і його динаміка протягом 30–40-х років ХХ століття;

– «ромське питання» і підходи щодо його реалізації нацистською Німеччиною.

М. Тяглий зупинився на генезисі, втіленні та регіональних особливостях «остаточного розв'язання єврейського питання», розкрив динаміку формування юдофобства. Кризь історичний аналіз він дав можливість слухачам отримати розуміння поетапного формування несприйняття суспільствами та народами єврейства і допоміг визначити ті концептуальні засади, розкривши які, суспільство отримає можливість реалізувати толерантні принципи у рамках поліетнічного співжиття. А. Подольський запропонував учасникам семінару періодизацію та особливості перебігу Голокосту на українських землях. Колаборація як вічна проблема міжетнічних стосунків, зрада власних національних морально-етичних принципів, формування механізмів знищення і самознищення як результату насильства над іншими — ця проблема не може бути вирішена в одній площині, вона потребує пошуку причинно-наслідкових чинників у конкретній ситуації.

Історія Голокосту — не лише інструмент формування громадянських компетентностей в поліетнічному суспільстві, а й особлива сторінка історії, яка застерігає і потребує постійного вивчення як трагічного явища і єврейства, і світової спільноти. Саме трагедія Голокосту спонукали світ зафіксувати правила — права людини, які є необхідним компонентом будь-якого цивілізованого державного права.

Важливо, що учасники семінару змогли отримати відповіді на свої запитання від науковців. Обговорення допомагало сформулювати акценти чи змістити їх, і тим самим чіткіше та повніше побачити картину особистого, суспільного та державного, конкретного та загального, форми та змісту. Окрім теоретичних лекційних занять, проводилися практичні заняття О. Войтенком, В. Бобровим, О. Охредьком. Під час їх перебігу учасники дізналися про концептуальні засади тренінгів з питань Голокосту, повправлялися у проведенні інтерактивних прийомів, що розкривають емоційно-мотиваційну глибину запропонованих історичних джерел. О. Охредько познайомив учасників семінару з механізмами діяльності пошукових систем та сайтами, що дозволяють познайомитися з інформацією про різні аспекти Голокосту — релігійні, соціальні, економічні, мистецькі, поліетнічні тощо. О. Войтенко та В. Бобров зупинилися на аксіологічних принципах роботи над темою: концептуальний та контекстуальний підходи, міждисциплінарне та багатоперспективне вивчення, формування критичного аналізу та недопущення спрощеного, стереотипного, упередженого ставлення до подій, використання місцевого матеріалу по темі, уникання психологічних навантажень (травмованості) темою.

Трагедія завжди об'єднує. Об'єднує у бажанні застерегти світ і зберегти історичну пам'ять про трагедію. Ми повинні пам'ятати про Голокост у контексті світової історії та історії України, щоб життя залишалось Життям у боротьбі зі злом.

*Василь Дяків, учитель історії та права,
м. Заліщики, Тернопільська область*

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ СЕМІНАР «ІСТОРІЯ ГОЛОКОСТУ НА ТЕРЕНАХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ»

Український центр вивчення історії Голокосту у співпраці з Меморіальним Музеєм «Белжець» та Державним Музеєм «Майданек» (Республіка Польща) та за підтримки American Jewish Committee та Claims Conference провів 14–20 серпня 2010 року науково-методичний семінар для викладачів історії та суспільних дисциплін середніх навчальних закладів України «Історія Голокосту на теренах Західної України та Польщі». Семінар складався з лекцій та дискусій, а також відвідин меморіальних місць, пов'язаних з трагедією Голокосту на теренах Західної України та Східної Польщі. Проблематика семінару — історія і культура польського та західноукраїнського єврейства напередодні та під час Другої світової війни. Семінар проходив на теренах України (Львів) та Польщі (Люблін, Белжець, Краків). Пропонуємо читачам ознайомитися з відгуками учасників семінару.

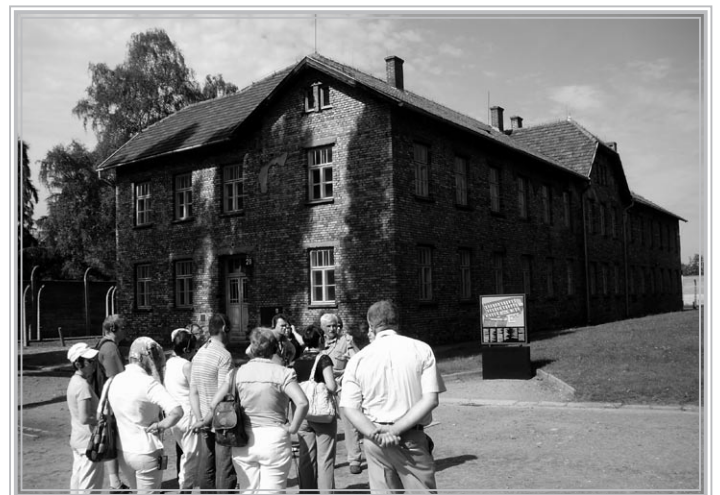
Голокост — уроки пам'яті

Вирушаючи на семінар, я уважно прочитала з програму і звернула увагу на знайомі з дитинства назви: Аушвіц (Освенцім), Майданек... Історії цих таборів смерті ми вивчали ще в школі. Правда, нам не розповідали про Голокост, а просто про знищення військовополонених та мирного населення.

Наш семінар почався зі Львова. Головне питання, яке на ньому постало: «Чи потрібно зберігати таку історію?» Ідучи вулицями старого Львова, слухаючи нашого екскурсовода О. Педан-Слепухину, зрозуміла, що історія — поряд, її зберігають, захищають, хоча багато втрачено за ці роки. В одному із дворів ми побачили залишки стіни старої синагоги. Ця стіна є пам'ятним знаком про євреїв, які жили тут до війни і загинули, але її почали знищувати. Вразили люди, які попрохали захистити цю пам'ятку.

Чи потрібно зберігати пам'ять?..

На це питання ми повинні були відповісти в Польщі.

Група викладачів з України під час відвідання Державного меморіального музею «Аушвіць»

Перші враження з'явилися з прибуттям до міста Краків. Екскурсія єврейськими місцями, яку проводила екскурсовод Агнешка, вразила своєю багатоманітністю. У пам'яті залишилися старі єврейські будинки, вулиці, синагога, цвинтар... Мене вразило те, що в Кракові проживає дуже мало євреїв, але історія і традиції зберігаються.

Наступного дня ми потрапили до Меморіального Державного Музею «Аушвіц-Біркенау». Ми приїхали сюди вночі і поселилися в готелі. Уранці, вийшовши з готелю, я зрозуміла, що знаходжуся поряд з табором смерті «Аушвіц». Враження дуже складне і гнітюче. Про табір «Освенцім» («Аушвіц») я читала і чула багато. Моя односельчанка Ніна Ряхова, будучи юною дівчиною, потрапила до нього і вижила.

Перше враження справили ворота з цинічним написом «Робота робить вільним». Через ці ворота на смерть пішли сотні тисяч людей. Іду вулицями табору, слухаю екскурсовода, а у самої одна думка: «Як у такому красивому місці люди створили пекло для людей? Чому ніхто це не зупинив?» Табір «Освенцім» («Аушвіц-1») та «Аушвіц-Біркенау» на даний час функціонує у вигляді музею під відкритим небом. Найважливішими об'єктами пам'яті в «Аушвіц-Біркенау» є фрагменти чотирьох крематоріїв і газових камер, місця вогнищ, де спалювали тіла убитих, залізнична рампа, на якій проводився відбір депортованих у табір, невелике озерце з прахом спалених трупів...

Дивлюся на меморіальний комплекс і розумію, що найголовніше — це зберегти пам'ять про людей, яких знищили. У цьому місці, як і в інших схожих, потрібно читати молитви на всіх мовах світу різних релігій, бо ці люди мріяли про життя, а їх у газові камери і на вогнище...

Увечері ми вирушили до міста Люблін. Разом з нами під час поїздки знаходився д-р Роберт Кувалек. Він доповнював і збагачував нашу пам'ять.

Уночі прибуваємо до готелю, який розташований у монастирі XVII століття св. Войцеха. Нас привітно зустрічають монахині. Уранці ми вирушаємо до Державного Музею «Майданек», який був створений у листопаді 1944 р. Це перший в Європі музей, заснований на території колишнього німецького концтабору. Завдання музею — збереження пам'яті про жертв табору, збір документів, а також організація освітніх заходів.

Ідучи по табору смерті, ти бачиш «Пам'ятник боротьби та мучеництва», газові камери і крематорії, рови масових розстрілів, мавзолей. Коли табір створювали, він займав 270 гектарів. Музей «Майданек» займає площу близько 90 гектарів. Перший рік в'язнями «Майданеку» були тільки чоловіки. З жовтня 1942 р. почав працювати жіночий табір, а з березня 1943 р. сюди також почали направляти дітей. Найбільшою групою серед ув'язнених були євреї та поляки. Через жахливі побутові умови «Майданек» вважався одним із найбільш страшних концтаборів, де в'язні помирали сотнями через тяжку працю, голод, епідемію тифу. Хворих та немічних в'язнів табірний персонал розстрілював або вбивав за допомогою газових камер. Жертвами відбору в основному ставали євреї. З листопада 1943 р. під час запланованого масового вбивства під назвою «ЕРНТЕФЕСТ» («Свято врожаю») німці розстріляли у ровах біля крематорію близько 18 тисяч євреїв...

А в цей час за ключим дротом табору жили прості люди (мирне населення), які кожен день бачили все, що там відбувається. Цих два паралельних світи існували і не перетиналися. Як сказала Р. Ойербак: «Німцям вдалося створити потойбічний світ на землі».

Чи потрібно зберігати пам'ять?..

Зустріч з директором музею «Майданек» та практикум з використанням архівних матеріалів з історії табору дали відповіді на багато запитань.

Поїздка продовжилася до міста Белжець, де розташовувався табір смерті «Белжець». Про це місце, мабуть, найстрашніше говорити, бо тут тільки вбивали. Знаходитися на території табору емоційно важко, тому що фактично не залишилося навіть імен євреїв, які тут загинули. Німці спробували знищити сліди своїх злочинів. Ми не побачили тут бараків, газових камер. А тільки поле, вкрите спаленим шлаком, під яким знаходяться людські кістки...

*«Шукаєш маму з татом тут,
Шукаєш друга також?
Вони всі тут, вони навіки тут...»*
(П. Маркіш. «Куча»)

У такому місці говорити не хочеться, але свідомість не покидають думки: «Чому так сталося? Чи потрібно зберігати таку пам'ять? Як такого не допустити? Кому ця пам'ять потрібна?»

Хочеться сказати словами Р. Рождественського: «Це потрібно не мертвим, це потрібно живим...» Ці слова стають аксіомою для сучасних та майбутніх поколінь — бути не байдужими, пам'ятати та не допустити повторення жахливих подій.

Польща продовжує жити мирним життям. Там зберігають пам'ять про жахливі події. Я бачила, як до музеїв приїздило багато школярів, і вони зацікавлено слухали історію. Байдужих облич не було. Хочеться вірити, що молоді поляки передадуть пам'ять наступним поколінням. Така пам'ять потрібна і нам.

Дякую за можливість доторкнутися до історичної пам'яті, за активну позицію збереження та висвітлення жахливої історичної правди в роботі з виховання молоді. Нашій молодій державі потрібно повчитися, як зберігати

Під час лекцій співробітника Державного меморіального музею «Майданек» д-ра Роберта Кувалека (м. Люблін)

пам'ять про минулі події. Питання вивчення історії Голокосту є однією з дражливих тем у нашій країні, але досвід Польщі дає можливість навчитися формувати в учнів толерантність, уміння подолати прояви національної нетерпимості, формувати активну життєву позицію.

*Вікторія Брачкова, учитель історії,
Савинська ЗОШ І–ІІІ ст. № 1
Балаклійського району Харківської області*

* * *

По той бік рамп

Чим глибше занурюєшся у проблематику Голокосту, тим частіше виникає відчуття, що повертаєшся на початок. Знову і знову з'являється більше питань, ніж відповідей. Як? Чому? Навіщо? Вони постають і тоді, коли відвідуєш місця вшанування жертв Голокосту. Певен, що саме вони не давали спокою учасникам семінару «Історія Голокосту в Західній Україні та Східній Польщі». Як можна було створити таке? Чому це стало можливим?

Особливо ці відчуття загострюються, коли потрапляєш на територію колишнього нацистського табору, який без перебільшення називають фабрикою смерті — «Аушвіц-Біркенау». Коли ти тут, не потрібні слова. Просто треба розплющити очі і поглянути навкруги. Сотні гектарів болотянистої місцевості біля міста Освенцім перетворилися на велетенський колективний могильник для сотень тисяч невинних жертв. Саме тут було навіки поховано їх мрії, прагнення, сподівання без огляду на вік, стать, соціальний статус.

Напевно, лише у подібному місці переконаєшся, наскільки важливою складовою історії є її візуалізація. У цьому контексті важливим є те, що пріоритетним напрямком роботи меморіалу в Аушвіці є унаочнення історичного наративу про Голокост та показ місця табору у цьому процесі. В експозиціях меморіалу зібрано цікавий теоретичний матеріал, який досить ґрунтовно подається гідами та ілюструє психологічні, моральні, побутові аспекти життя в'язнів, спонукаючи до аналізу проблеми особистісного вибору людини, що перебуває в екстремальних умовах. Чого лише варте «знайомство» з санітарним та житловим бараками. Неможливо сподіватися, що за таких умов людина лишатиметься людиною.

Значне емоційне навантаження несуть у собі експозиції меморіалу «Аушвіц», що пов'язані з особистими речами — одягом, окулярами, взуттям, волоссям тощо. Споглядаючи це чітко усвідомлюєш, що Голокост — не непевна цифра у 6 мільйонів (адже і досі точаться дискусії навколо кількості жертв Голокосту). Тут бачиш не сухі статистичні дані, а дитину, чий ніжки носили це взуття, а рученята тяглися до матері... Подумки спливає образ батька та чоловіка, руки якого ніжно та плавно плывуть по волоссям рідних йому людей, виявляючи турботу та любов. Але раптом образи зникають, і картина змінюється. З'являється усвідомлення, що перед тобою «результати» Голокосту — перетворення живих людей з широким розмаїттям їх внутрішнього світу, яскравою палітрою почуттів на аморфні рештки, що втратили самосвідомість та ніколи більше не будуть ідентифіковані. Скажу відверто, я так і не зміг навіть наблизитися до «розуміння» відчуттів людей, що жили у цьому пеклі. Перекоаний тільки в одному — жахливі фізичні тортури були у десятки разів помножені стражданнями морально-психологічного характеру. Безперечно, першочерговим завданням було виживання, але у нетривкі хвилини забуття люди карталися від того, що не могли врятувати чи полегшити долю своїх рідних, страху за своє життя, розпачу та безвиході. Для більшості з них питання як?, чому?, навіщо? набули глибокого особистісного контексту. Ось таким у моєму суб'єктивному баченні постало перед нами обличчя табору «Аушвіц».

На відміну від комплексу «Аушвіц», який робить спробу реалізувати концепцію збереження історичної пам'яті, акцентуючи увагу на проблематиці Голокосту засобами виключно реалістично-історичної візуалізації, музей «Майданек» — це поєднання автентично-символічних компонентів. Якщо «Аушвіц-Біркенау» — це винищення, масштаб та географія Голокосту, то «Майданек» — це сама його суть — смерть, цинізм, безвихідь. Величезний табір смерті, що в роки війни загалом займав площу близько 516 га, було розташовано на околиці міста. З території табору в'язні могли спостерігати за світом, який донедавна був їхнім. Він був ось, поряд... омріяний, але разом з тим недосяжний. Бараки та огорожі «Майданека» утворювали між світами — мирного минулого та жорстокого сьогодення — нездоланну прірву. У цьому місці почуття безвиході ставало матеріальним.

«Белжець» довершив емоційний колапс, перші ознаки якого визріли у попередні дні роботи семінару. Символізм меморіалу, гнітюча кольорова гама, матеріали експозицій — все це красномовно «ілюструвало» характер діяльності табору у Белжеці, який мав єдину мету — тотальне винищення євреїв. Поруч із жвавою залізничною магістраллю, на очах сотень людей за високим парканом нещадно знищувалися сотні тисяч життів, єдина вина яких полягала в тому, що «хтось» вирішив, що вони не мають жити, бо є євреями. «Белжець», як й інші подібні табори смерті — Собібор, Треблінка, — неначе ненажерлива потвора поглинали людські долі, прагнучи стерти будь-яку пам'ять про існування цілого пласту європейської культури, стерти згадку про носіїв цих культурних традицій. І лише дерева, як мовчазні свідки, понуро вшановують невинні жертви «вічною хвилиною мовчання».

У цьому контексті варто окреслити низку моментів.

По-перше, детальніше знайомство з польським досвідом збереження історичної пам'яті переконує, що і в Україні, і в Польщі існують значні перешкоди, які негативно впливають на об'єктивність висвітлення та деталізацію контрверсивної проблематики і, зокрема, Голокосту. Однією з подібних перешкод є антисемітизм, який продовжує існувати. Але в той же час зміни, що відбулися у польському соціумі за останні три десятиліття, створили передумови для розробки та реалізації нових концептуальних підходів щодо збереження історичної пам'яті. Торуючи складний, болісний шлях завдяки зусиллям небайдужих професіоналів, Польща наближається до аналізу та усвідомлення власної історії і, зокрема, подій Другої світової війни на засадах об'єктивності та неупередженості. У ході роботи семінару члени української групи мали можливість побачити достатній рівень досягнень у зазначеному напрямку.

По-друге, показовим став факт, що всі меморіали є потужними пошуково-дослідницькими центрами, у яких освітньо-просвітницька діяльність відіграє важливу роль у контексті збереження історичної пам'яті. У цьому аспекті співробітники вищезазначених комплексів свою діяльність спрямовують на олюднення історії, прагнучи якомога ширше ідентифікувати жертв нацистської політики побудови «нового світового порядку», залучаючи до співпраці представників різних соціальних груп. Яскравим прикладом подібного підходу стало ознайомлення з особливостями роботи архіву та інших структурних підрозділів Державного музею «Майданек», меморіалу «Белжець» та презентації вже реалізованих проектів меморіалу «Аушвіц».

По-третє, відомою є теза, що лише компетентні та зацікавлені проблематикою фахівці здатні забезпечити оптимальну організацію роботи, реалізацію всіх її компонентів — змістового, методологічного тощо. Саме до когорти таких фахівців слід віднести представників польської сторони — Р. Кувалека, Б. Сівека-Купака, А. Копціовського, Е. Копера, М. Березьку.

Лекційний матеріал та змістовні екскурсії по місцях, пов'язаних з єврейською історією Кракова, Любліна, Ізбиці, Замостя, стали прекрасною ілюстрацією для розуміння особливостей життя польського єврейства у довоєнний час, сприяли усвідомленню формування коріння польського антисемітизму. Цінним моментом у процесі роботи стала об'єктивна оцінка польськими експертами ступеня готовності польського суспільства до відкритої дискусії з проблематики історії Голокосту.

По-четверте, доброю традицією стала тісна співпраця українських фахівців з польськими колегами. Причому варто відзначити високий рівень української сторони, який продемонструвала О. Педан-Слепухіна, детально зацентрувавши увагу на особливостях Голокосту на теренах Східної Галичини та схарактеризувала регіональні механізми збереження історичної пам'яті на прикладі вшанування жертв Голокосту. Змістовними стали дискусії, модераторами яких виступили польські та українські експерти Р. Кувалек, А. Подольський, О. Іванова, у ході яких розставлялися акценти, що допомагали подальшому сприйняттю матеріалу на оптимальному рівні.

Тож, прагнучи систематизувати інформацію, отриману в ході багатоденної співпраці, порівнюючи процеси зі збереження історичної пам'яті на теренах України та Польщі, маємо наголосити на низці моментів: ми проголошуємо, але не усвідомлюємо чи не приймаємо того факту, що українська культура не розвивалася ізольовано, а формувалася шляхом взаємопроникнення. Ігнорування складових її розвитку, у тому числі єврейської, урешті-решт призведе до деформації у розумінні власної історії; в українській історіографії, нажалі, і досі панує поверховість при вивченні проблематики Голокосту. Причинами цього є, на наш погляд, стереотипний підхід, що застосовується при аналізі історичних подій, явищ, процесів, в основу якого закладено пошук простих рішень — визначення винних. Метод зручний з огляду хоча б на готовність українського соціуму розпочати дискусію, яка призведе до зміни концептуальних підходів щодо подачі та аналізу «незручних» питань вітчизняної історії; разом з тим, знайомство з польським досвідом щодо збереження історичної пам'яті переконує: при наявності відповідної сформованої мотивації кожен небайдужий фахівець здатен віднайти та використати наявні в його розпорядженні ресурси для формування засад толерантності. З огляду на це, діяльність УЦВІГ, яка спрямована на залучення до співпраці представників різних груп — шкільних учителів, адміністраторів навчальних закладів, науковців — сприяє консолідації українського соціуму на засадах професіоналізму, взаєморозуміння, демократизму.

Щиро переконаний, що даний семінар не залишив нікого байдужим і лише посилив усвідомлення важливості та актуальності проблеми збереження історичної пам'яті в українському суспільстві, необхідності консолідації та координування зусиль задля благородної справи.

*Руслан Чалабієв, учитель історії,
м. Канів, Черкаська область*

Память истории... История памяти...

Игра слов? Думаю, нет.

Два вектора в мышлении. Простое и сложное одновременно.

Это контексты осмысления, обращения к убеждениям и установкам уже прошедшего и переосмысленного, «дополнение сосуда» разума и памяти под влиянием новых впечатлений.

Многое уже есть в багаже памяти знаний, впечатлений. Но семинар «История Холокоста в Западной Украине и Восточной Польше» дал не только новое знание, но и большее погружение в тему, толчок к переосмыслению.

Память истории: ЧТО, ГДЕ, КОГДА БЫЛО?

История памяти: ЧТО И КАК ОБ ЭТОМ ДУМАЕМ? (честно — нечестно, что скрываем, в чем нелицеприятно нужно признаться и, если нужно, покаяться). Порог, мерило нравственности по отношению к прошлому.

Более остро встала для меня в личном и профессиональном плане проблема социально-психологических причин Холокоста. Почему так быстро прививалось равнодушие и жестокость? Это социально присуще каждому человеку? Как учить, а подчас и перечивать, школьников этическим нормам? Взрослых? Они — первые учителя своих детей. Учить нравственным идеалам добра, человеческого достоинства, чтобы настоящим не упрощать, не искажать, не вычеркивать из сознания историю памяти прошлого. Какова мотивация к ДОБРУ??? А главное — как ее формировать???

Ответы, скорее — приближение к ним, нахожу в разных источниках. Некоторые суждения находятся как будто сами собой. Случайность как проявление необходимости...

Философ истории Марк Блок, погибший в рядах французского Сопротивления, в «Апологии истории» (т. е. как бы в «защитительной речи в пользу истории») рассуждает: «...наша цивилизация всегда многого ждала от своей памяти. В настоящее время мы в этом смысле находимся пока лишь на стадии «экзамена совести». Всякий раз, когда наши сложившиеся общества, переживая непрерывный кризис роста, начинают сомневаться в себе, они спрашивают себя, правы ли они были, вопрошая прошлое, и правильно ли они его вопрошали». Он писал «Апологию истории» в период гитлеровской оккупации Франции, труд незакончен... Ученый возвел историческую память в ранг нравственных наук. Он призывает защитить историю от тех, кто забыл ее и не желает или неспособен извлечь из нее должных уроков: «В области духовной жизни не менее, чем во всякой другой, страх перед ответственностью ни к чему хорошему не приводит».

Севастопольские авторы учебников по краеведению Е. Б. Алтабаева и В. В. Коваленко так интерпретировали соотношение истории и памяти: «Древние греки считали историю дочерью памяти и внучкой времени. Мы иногда называем матерью жизни. Как дерево не может жить без корней — оно сохнет и гибнет, так и человек без исторической памяти не имеет будущего».

И эти авторитетные материалы помогут искать ответы на сложные вопросы. Но важно, что мы, участники семинара, общались непосредственно с людьми, посвятившими

себя теме Холокоста — учеными, работниками музеев и учебных центров Украины и Польши. Сказанное — не формальная, протокольная фраза, а признательность и преклонение перед интеллектом и человеческим мужеством хранить скорбную, но честную историю памяти. Спасибо! С вами не угасает вера, что общество не станет толпой.

*Ольга Кучер, учитель СОШ № 22,
г. Севастополь*

* * *

...Цікавою і нестандартною видалася форма семінару. Проведення екскурсій по місцях колишніх концентраційних таборів в Освенцімі, Любліні та Белжеці переживалося з рефлексійними блоками, які вмільо проводили вчені та викладачі, що мають різні підходи до вивчення теми Голокосту. Від розповіді про мирне життя євреїв напередодні Катастрофи до початку їх страждань на зайнятих нацистами українських та польських землях крізь гетто в концентраційні табори та табори знищення «Аушвіц», «Біркенау», «Майданек», «Белжец»... Чудовою з точки зору методології була можливість опрацювання учасниками семінару матеріалів меморіального музею Майданека: документів, карт, свідоцтв і предметів з фонду музею, які підтверджують хроніку нацистської політики «остаточного вирішення єврейського питання».

Чи потрібно зберігати пам'ять про події тих часів після того, як зникне останній свідок, піде у небуття покоління, яке пережило Другу світову війну й усе, що з нею пов'язане? Ці дилеми розглядалися учасниками семінару під час проведення круглих столів та тематичних дискусій. Обговорення було жвавим і проходило в невимушеній обстановці, а підготовлені питання до дискусій допомагали виявити різноманітні точки зору на проблему. Це у свою чергу спонукало вчителів до участі в обговоренні питань, обміну думками і висловлювання пропозицій щодо інноваційних методик викладання теми Голокосту в навчальних закладах.

*Вікторія Трухачова,
учитель історії, м. Кривий Ріг*

* * *

Як можливо говорити про найважливіше в прокрустовому ложі навчальних програм? Проблеми Голокосту в курсі історії Польщі

Пропонована читачам публікація — власне бачення історії Голокосту у конкретному навчальному курсі, який я викладаю другий рік для групи студентів нашого університету, що спеціалізуються із зарубіжної історії — «Історія Польщі» (4 курс), побудованому за проблемно-хронологічним принципом. Безперечно, участь у семінарі скорегує зміст окремих тем та напрям розмов про польську історію.

Пропоную кілька рекомендацій та тез, що, на мій погляд, мають сприяти формуванню поглибленого бачення історії сусідньої держави — Польщі, на теренах якої мешкала потужна єврейська громада, що трагічно пішла в минуле, сподіваючись на пам'ять нащадків.

Отже, проблема Голокосту має розглядатися через дослідження і вивчення історії та культури єврейського наро-

ду — на теренах Європи та Польщі, інших народів і держав поряд з історією німців, українців, чехів, росіян. Усвідомлення цієї передумови стало досягненням студій з юдаїки та історії Голокосту.

Вступ до навчального курсу передбачає загальну характеристику держави, періодизацію її історії. Саме тут є доречним говорити про зміну кордонів Польщі протягом існування держави поряд з демографічними змінами, формуванням етнічного складу та його особливостями на окремих етапах. Вдалим є звернення до знань студентів, набутих під час навчання, зокрема з історії України, яка нерозривно пов'язана з польською історією. Важливо вивчати та осмислювати події та явища у контексті більш глибоких, масштабних процесів, подій, явищ. При цьому історія польського єврейства розуміється як невід'ємна складова всіх сфер європейського, світового буття, минулого.

Так, поліетнічність Польщі зникла внаслідок подій Другої світової війни, вона (поліетнічність) перестала бути реальністю, ставши історичною, психологічною, політичною проблемою з болючими і дразливими аспектами. Польща втратила поліконфесійність: чи стали поляки щирішими католиками, маючи свій простір віри? Чи консолідувало це католицьку громаду?

Засуджувати людей чи історію, творцями якої вони є? Світський науковий підхід має формувати поняття історичного розвитку як об'єктивного процесу з незбагнено великою кількістю чинників, що зумовлюють його особливості у різних вимірах. Як і процес дослідження, що має формувати максимально повне цілісне бачення минулого. Сенса у розумінні минулого через свідомість як окремої пересічної людини, відомої постаті, так і окремої групи, громади, народу, і поєднанні цих світосприйняттів, стереотипів, зв'язків у те, що називаємо наративом історії — чого прагнуть сучасні історичні студії.

Кілька проблем, які варто обговорити зі студентами-істориками

1. Історіографічна проблема — знання стану дослідження історії Голокосту в науковій літературі: темп гуманітарного знання та вчені продукують такий масив інформації, який, здається, фізично осмислити неможливо. Це у свою чергу зумовлює поверховість, коли історіографія часто перетворюється на бібліографію. Зрозуміти сутність історіографічного процесу — вищий пілотаж для історика-фахівця. З історії Голокосту існує значна кількість розвідок різного гатунку, презентованих знаними і не дуже дослідниками, про що варто говорити із студентами. І варто, можливо, запропонувати для аналізу одну з наукових публікацій, присвячену історії Голокосту на теренах Польщі. Наприклад, шановного пана Р. Кувалека, який презентує польську історіографію.

2. Джерелознавча проблема в осмисленні історії Голокосту на теренах Польщі, інших країн. Варто говорити про непрофесійне ставлення до джерел з боку науковців і довільне їх використання та розуміння загалом усіма, хто з різних причин з цими джерелами зустрічається. Як поєднати науковість із емоційністю, відчуттям горя та сліз, якими насичене минуле, втілене у пам'ятках або особливо у спогадах? Як має будуватися місток між дослідниками та суспільством — таким розмаїтим у своєму баченні минулого?

Найскладніше питання — спроба приватизації істини,

що гальмує пізнання. Комплекс джерел як проблема: іноді вони тяжіють над дослідником.

3. Проблема релігієзнавча — змищений світогляд сучасної людини поряд з відсутністю знань про особливості окремих релігійних вчень призводять до нехтування важливої та невід'ємної частини життя. Студенти часто не знають елементарних засад найбільш поширених релігійних учень (курс з релігієзнавства зник в останні роки з фахової підготовки істориків). Власне, не тільки студенти. Маємо про це говорити, вивчати і намагатися розуміти. Так, щоб зрозуміти сутність релігійного антисемітизму, почніть з «найпростішого» — із знань про юдаїзм та християнство. Нагадаю, що йдеться не про слухачів спецкурсу з єврейської історії чи випускників єврейської школи, хоча вони будуть присутні в аудиторії. І примітивного пояснення ворожості християн до юдеїв не достатньо.

4. Етична проблема — чи є питання, які історик не може поставити до минулого? Чого Ви б не запитали у сучасного поляка, німця, українця... про війну, євреїв і Голокост? Чому? У чому зміст моральності дослідника та його відповідальності?

5. Єврейська історія та Голокост в українсько-польській темі, для якої виділено окреме заняття. Варто узагальнити суперечливі питання українсько-польських взаємин і визначити місце єврейської історії та культури в розвитку двох держав.

У програмі планується окрема лекція — «Голокост на теренах Польщі: історія держави, трагедія народу, доля людини». Викладацький досвід, як і спілкування з фахівцями, переконує в обов'язковому використанні ілюстративного матеріалу. У зв'язку з цим дякую за надані презентації польських колег.

Пропонується тема для наукової дискусії у межах семінарського заняття чи окремого засідання круглого столу — «Історія Голокосту у польських та українських шкільних, вузівських підручниках».

Письмове опитування студентів:

1. Суспільна та наукова значущість проблем вивчення історії Голокосту. Як ви можете розкрити зміст цих аспектів?

2. Наскільки актуальною є тема ксенофобії та антисемітизму для сучасного світу, Європи, України, Польщі?

3. Історія та політика. Чи має вплив політична кон'юнктура на стан дослідження певних тем? Наведіть приклади та обґрунтуйте свою думку.

4. Ваші етнічні стереотипи. Чи є вони? Ви готові їх визнати? Чим вони зумовлені? Чи впливають вони на вашу професійність?

5. Чи не є іноді толерантність не більше, ніж гарним вихованням та ввічливістю? Як ви відчуєте, зрозумієте відсутність етнічної, конфесійної толерантності в аудиторії, коли будете працювати з учнями або студентами?

6. Ви говорили про Голокост із своєю родиною? Чи має стосунок до історії вашої родини трагедія єврейського народу?

7. Чи готові ви вести дискусію з тими, хто заперечує Голокост?

Умова реалізації запропонованого — власні глибокі знання, ерудиція та обізнаність поряд з бажанням почути іншого та бути небайдужим до людського.

Ольга Каковкіна,

доцент кафедри всесвітньої історії,

Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара

ТРЕТІЙ НАУКОВИЙ СЕМІНАР З ПОРІВНЯННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ В УКРАЇНІ ТА ФРАНЦІЇ

17–22 жовтня 2010 р. Український центр вивчення історії Голокосту у співпраці з відомим в Європі науково-дослідним, освітнім та меморіальним центром з історії єврейської громади Франції «Memorial de la Shoah» в Парижі вже втретє поспіль організували науковий семінар для викладачів історії з України з проблематики порівняння долі євреїв та єврейських громад на теренах Франції та України під час нацистської окупації та Голокосту. Таким чином, Центр продовжив співпрацю з нашими колегами з Франції. У науковому семінарі в Парижі взяли участь 15 освітян з семи регіонів країни (Чернігів, Черкаси, Вінниця, Київ, Біла Церква, Донецьк, Полтава, Тернопіль).

За традицією, маємо можливість представити рефлексії та роздуми учасників семінару.

ВРАЖЕННЯ УЧАСНИКІВ ПРО НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ СЕМІНАР З ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ У «МЕМОРІАЛІ ШОА» (Париж, Франція)

Освітній семінар «Викладання історії Голокосту» для українських вчителів відбувся вже втретє. Кожний з семінарів має свої особливості. Третій, цьогорічний семінар вирізнявся широким колом питань, пов'язаних з порівнянням Голокосту та інших геноцидів ХХ століття, а ця тема є вкрай актуальною для осмислення шляху людства в цілому та історії України зокрема. Тема геноциду має досить болючий характер, політичне й політизоване навантаження, навколо неї точаться постійні суперечки і відбувається маніпулювання термінами, цифрами, фактами. Багато країн і народів світу, в історії яких мали місце масові страждання і заги-

бель людей, прагнуть називати ці події геноцидом, наголошуючи на виключності та масштабності цих подій. Іноді не дуже відповідальні політики використовують цей термін так само, як і пересічні люди, керуючись перш за все емоційним ставленням до подій. На жаль, часто до цієї плутанини долучаються і деякі історики, які в силу тих чи інших причин не можуть бути вільними від ситуації в суспільстві в цілому і суб'єктивності власних уподобань зокрема. Відбувається своєрідне «змагання жертвами», яке часто заважає осмисленню того, що відбувалося, а себто — і попередженню чи викоріненню цього явища назавжди.

Під час заняття історика проф. Ніколя Верта (зліва)

Тому значне місце на семінарі відводилося опрацюванню термінів — Голокост, геноцид, Шоа, ілотизація, політицид тощо.

Викликає захоплення те, наскільки ретельно і відповідально французькі колеги ставляться до термінології. І це наслідок інтелектуальної традиції, започаткованої ще Рене Декартом: «Окреслюйте значення слів, цим ви позбавите людство від половини його оман». Те, що в наших підручниках, ЗМІ, навіть історичних працях описується загалом, без розуміння відмінностей, недоречно або некоректно використання термінів, французькі дослідники описують дуже виважено і точно, відповідно до змісту визначення. Наприклад, у нашій літературі дуже часто використовується назва «Освенцім» для такого місця злочину нацистів, як Аушвіц. Але після окупації Польщі німці перейменували назву польського містечка Освенцім на Аушвіц, побудували поблизу нього концентраційний табір, а потім і табір смерті Аушвіц-Біркенау. Злочини відбувалися саме в Аушвіці, це фіксовано в документах, відповідальність за них лежить на тодішньому керівництві Німеччини. Називати табір Освенцімом — це так само, як зараз вести мову, наприклад, про битву під Волгоградом, а не Сталінградом, або казати про блокаду Санкт-Петербурга замість Ленінграда. Окрім того, назва «Освенцім» у сполученні із словом «табір» болісно зачіпає польську сторону, оскільки пов'язує місцеву назву селища із злочинами нацистів, таким чином об'єднуючи їх в один змістовий ряд.

Вкрай цікавим і повчальним було опрацювання терміну «геноцид», а також кваліфікування різних подій історії відповідно до ознак геноциду (викладачі Ів Тернон «Навіщо вивчати і перекладати історію геноцидів та злочинів проти людяності?», Жоель Котек «Що таке геноцид? Введення до порівняльних підходів»). Окрім того, питання дефініції терміна «геноцид» та його кваліфікаційних ознак, динаміку процесів, які призводять до геноциду, розглядали у своїх лекціях Крістіан Інграо «Еволюція ідеї геноциду: різні фази «остаточного розв'язання», Ів Тернон «Геноцид вірмен в Оттоманській імперії», Хелен Дюма «Геноцид тутсі в Руанді». На мою думку, якби ці терміни так ретельно опрацьовувалися в школах та вищих навчальних закладах України, то загальна культура мислення та відповідальність за власні слова й оцінки була б в суспільстві значно вищою.

Дуже змістовною і аргументованою була лекція пана Ніколя Верта «Злочини проти людяності на території України до та після Другої світової війни». Не обійшлося у зв'язку з цим і без дискусії щодо Голодомору в Україні 1932–1933 років. Дуже тактовно і виважено, відповідно до «Конвенції про запобігання та покарання злочину геноциду», французькі історики кваліфікували цю трагедію не як геноцид, а *політицид*, тобто знищення певних верств суспільства або суспільних груп з метою запобігання політичному опору або боротьбі.

Науковці Ів Тернон та Жоель Котек наголосили на обов'язкових ознаках геноциду:

- наявність групи, яку маркують як «зайвий народ»;
- наявність зачинених дверей, тобто неможливість врятуватися для цієї групи людей, оскільки на державному рівні їм перекривають шляхи порятунку;
- наміри винищити не окрему частину громадян, а певну етнічну, релігійну або расову групу як таку. Наміри є центральним елементом кваліфікації;
- наявність злочинної ідеології, підготовка суспільної думки до «очищення країни від паразитів», медичної процедури з оздоровлення суспільства, «профілактичного» геноциду. Використання евфемізмів, мови ворожнечі, метафор;
- рішення та його прийняття. Планування і організація на державному рівні;
- проведення акцій в обмежений проміжок часу — від лічених днів до кількох років;
- геноцид проводиться не внаслідок війни, але часто нею прикривається;
- заперечення, а не залякування народу (після геноциду, народ як такий не існує на теренах певної території або його чисельність скорочується до дуже незначного відсотка громадян в суспільстві, загибель цілої культури).

Ще одна тема семінару — проблема колаборації, яка, як і все, що стосується війни, є дуже багатомірним, неоднозначним явищем. Що саме вважати колаборацією — роботу на підприємствах чи в сільському господарстві під час окупації, участь в адміністративних структурах, військових формуваннях, підпорядкованих німцям?.. Які мотиви призводили до подібних рішень? Була така співпраця вимушеною чи зі «шкурних інтересів», ідеологічних установ? Які наслідки мала? Такі питання доводилося вирішувати окремим людям, групам і інституціям суспільства, урядам окремих держав, зокрема Франції. Лише декілька років тому, після довгих дискусій у суспільстві і за наявності політичної волі лідерів країни, нарешті Франція почала вважати частиною своєї історії не тільки рух Опору, боротьбу «Вільної Франції», де Голля, а й існування і політику уряду Віші. І прийняло відповідальність за його діяльність. Під час відвідування колишнього транзитного табору та табору для інтернованих осіб у Дарсі ми побачили п'ять меморіальних табличок, зроблених у різні повоєнні часи. Цікаво, що ніхто їх не змінював і не вилучав. Ці таблички є своєрідним джерелом, яке свідчить про зміни ставлення до подій Другої світової війни у Франції. На перших ще взагалі не визнається особливість долі євреїв Франції, відповідальність за знищення тисяч громадян країни покладено на гітлерівців. Поступово, слово за словом, цифра за цифрою все точніше вимальовується, що саме відбувалося на цьому місці, і, нарешті, в останній табличці 2005 року визнається вина уряду Франції під керівництвом Петена. Чи

здатне українське суспільство залишити сліди власних помилок і шляху до покаяння? Адже й досі питання колаборації є болючою точкою нашого суспільного життя.

І ще один приклад того, як вивчення історії Шоа відбивається на житті сучасної демократичної Франції, про що ми дізналися від координатора Меморіалу Жака-Олівера Давида. Коли французькі поліцейські закінчують професійне навчання, в останній день перед виходом на роботу їх обов'язково привозять у «Меморіал Шоа». Вони на власні очі бачать свідчення того, як громадян Франції, євреїв, депортувала на смерть французька поліція за наказом тогочасного уряду країни. Після чого чують від свого керівництва директиву: якщо поліцейський вважає, що він отримав злочинний наказ проти людства, він вправі не виконувати його. Вражаюче.

Окрім лекційних занять учасникам семінару було запропоновано відвідування Музею мистецтва та історії юдаїзму, що дозволило із сумом переконаватися, який надзвичайно багатий, різнобарвний і мудрий світ як власну складову втратила Європа внаслідок Голокосту. Винищення Ідішленда — це не тільки трагедія безвинно обірваних життів, а й дійсно світова культурна втрата.

Не можна не відзначити корисність практикуму Антуана Жерма «Фото і фільми у викладанні історії Голокосту». Досвід відвідування багатьох уроків, лекцій, семінарів в Україні змушує визнати, що зазвичай у нас фільми під час навчання використовуються заради цікавішого подання матеріалу, як ілюстрація, щоб було «живенько». Ретельна робота із самим фільмом як окремим видом джерел майже не зустрічається. Антуан Жерма показав майстер-клас саме такої роботи. Після перегляду фрагменту документального фільму Клода Ланцмана «Шоа» (інтерв'ю зі свідком А. Бомба) викладач зосередив нашу увагу на тому, як, з якого ракурсу знімався цей сюжет, що було в кадрі на першому плані і що — на другому, як використовували колір і світло, як перегукуються розповідь Абрахама з тим, що відбувається на периферії кадру. Тобто, якими засобами Ланцман знайомить глядача з подіями Голокосту і яке враження й завдяки чому фільм справляє на аудиторію.

Саме заради цього Меморіал організував нам зустріч із незабутньою людиною Анрі Боланом, котрий пережив Аушвіц. Він був підлітком у роки Другої світової війни, до того жив у пересічній великій дружній єврейській сім'ї, був депортований із Франції в Аушвіц, дивом врятувався. Ніяких особливо героїчних діянь, звичайна трагічна доля мільйонів. Але те, що він зробив зі свого життя після війни, якою особистістю став він внаслідок пережитих страждань, — це вражає. Я рідко бачила таку спрямовану на попередження війни і таку світлу людину. Він випромінює добро і готовий битися за нього до останнього. Пан Анрі вразив деталями своєї розповіді і мудрістю відповідей на наші запитання. Він — літня людина, яка переймається тим, щоб донести до живих голоси загиблих, не дати їх забути. Коли його запитали, що саме допомогло йому вижити, пан Анрі подумав і сказав, що не має відповіді, хіба що весь час благав Бога дати йому зустрітися зі своєю матусею. А на питання, чи пробачає він як віруюча людина німців за Голокост і перенесені особисто ним страждання, пан Анрі відповів, що жоден із нацистів його не просив про це, а щодо німців... Після війни, отримавши освіту лікаря, він зустрів хвору на туберкульоз німецьку дівчину, яка стала йому дружиною на все життя. Люди — це

люди, якої б національності вони не були, а ті, хто здійснює злочини, не мають виправдання і не можуть маркувати свій народ.

У цілому хочу зазначити, що семінар справив величезне інтелектуальне, емоційне філософсько-етичне враження. І викликав грікі почуття щодо стану історичної пам'яті у нас вдома. Чому питаннями Голокосту займається в Україні практично одна неформальна освіта? Адже йдеться про трагічну долю 1,5 млн євреїв, наших співвітчизників? Чому уряди розвинутих країн світу створюють меморіали своїм загиблим громадянам, фінансують діяльність інститутів та установ, намагаються розшукати і повернути імена всіх без-

Група українських викладачів біля «Меморіалу Шоа» (Париж)

винних жертв та героїв, а на теренах України цим займаються лише окремі ентузіасти без будь-якої підтримки держави, а на місцях масових страт мирного населення будують розважальні комплекси? Жан-Поль Сартр казав, що *ми не можемо змінити минулого, але ми можемо надати йому іншого продовження*.

Хочу висловити вдячність організаторам семінару за надані нові знання, ідеї, навчальні матеріали, цікаве спілкування та якісні дискусії, за поштовх для роздумів, за розуміння власної відповідальності. Гвідо Кноп, німецький історик, сказав, що ми не відповідальні за минуле, але ми відповідальні за пам'ять про минуле. І, додав, за те, щоб жахи минулого ніколи не повторилися.

*Тетяна Асламова, завідувач науково-методичної лабораторії історії та правознавства
Південноукраїнського регіонального інституту
післядипломної освіти педагогічних кадрів (м. Херсон)*

* * *

Лекції були змістовні, цікаві, академічно виважені, дискусійні, які розкривали нові аспекти Другої світової війни, доводили, що Шоа — це нескінченна тема досліджень. Особлива увага на семінарі приділялася темі історії геноцидів, їх порівнянню, ідеології нацистів, еволюції ідеї геноциду. Виступ І. Тарнона задав високий тон семінару. Він відзначив, що геноцид — це справа не лише жертв та катів, а всього людства, і потрібно з масових злочинів виділяти геноцид як найстрашніший. Він наголосив, що вивчення геноцидів, усвідомлення уроків історії — один із методів усвідомлення відповідальності

кожного за мирне співіснування різних націй, етноконфесійних спільнот, «інших» загалом. Детально зупинився на геноциді вірменів в Османській імперії. Надзвичайно вразив професіоналізм Е. Дюма в її дослідженнях геноциду в Руанді, які засвідчили, що географія геноцидів, які відбулися в XX столітті, охоплює різні регіони світу. Елен проаналізувала причини трагічних подій в Руанді, ще раз наголосила на делікатності сфери взаємин «чужих», а також підтвердила відповідальність держав, які співпрацюють у рамках ООН, за захист населення від геноциду, воєнних злочинів, етнічних чисток. Еволюцію ідеї геноциду, різні фази розв'язання «остаточного питання» розкрив у своїй доповіді К. Інграо, який проаналізував методи, що використовувалися убивцями для досягнення своєї злочинної мети («фабрики смерті», «душогубки», знищення природним шляхом — голод, холод, інфекційні хвороби). Координатор освітніх програм для вчителів Ф. Букара ознайомив слухачів семінару з особливостями єврейського життя до Голокосту. Він продемонстрував унікальну колекцію листівок антисемітського характеру, які є цінним візуальним джерелом вивчення історії Голокосту. Ніколя Верт висвітлив злочини проти людства на території України до та після Другої світової війни, акцентував увагу на тому, що Голодомор своїми масштабами може зрівнятися з нацистським режимом. Однак, на відміну від вірмен, євреїв, ромів, яких убивці знищували в період світових війн, убивство голодом українського народу відбулося в мирний час. Це надає Голодоморові ще більшого трагізму.

Відвідуючи «Меморіал Шоа», усвідомлюєш, яку роль має відіграти пам'ять в сучасному світі. Вражає, як французьке суспільство, країна, яка не мала таборів смерті і масових убивств, зберігає пам'ять про жертв Голокосту. На території «Меморіалу Шоа» є архів, у якому зібрані особисті дані про тих, хто був депортований із Франції в табори смерті, музей, фотодокументи, свідчення очевидців, кам'яна стеля з іменами всіх, хто став жертвами Катастрофи, символічна братська могила, на якій палає вічний вогонь. У передмісті Парижа, Дрансі, збережені будівлі, які слугували транзитним табором для десятків тисяч євреїв — громадян Франції, які в основному відправлялися до газових камер Аушвіцу.

Під час екскурсії в Дрансі прозвучала фраза екскурсовода: «Державі дуже важко визнати свою історію». Однак французькі історики засудили колабораціоністський уряд Петена, діяльність якого є частиною французької історії. Об'єктивна оцінка «неприємного» минулого веде до недопущення трагічних повторень в історії.

«Пам'ять про минуле є необхідним символом сьогоденного і майбутнього життя», наголосив А. Подольський у своєму виступі «Пам'ять про Голокост в Україні як частина національної історії». У кожному виступі французьких колег згадувався Бабин Яр як початок масових розстрілів євреїв, однак у Бабиному яру досі не існує меморіалу пам'яті жертв нацизму, немає жодного державного музею історії Голокосту. Звідси найбільше враження від семінару — об'єктивне осмислення французьким суспільством своєї історії, збереження і шанування пам'яті про минуле, коли історія — це академічна наука, а не «узгоджена версія» ідеологізованої історії. Досвід європейських країн цінний, його однозначно треба використовувати. Адже у нас, на жаль, існують проблеми взаємодії академічної та дидактичної історії, тобто як знання академічні ретранслюються в знання шкільні.

І поки в суспільстві триває дискусія щодо того, яким має бути зміст сучасної історичної освіти, нам, вчителям, уже

сьогодні треба йти до учнів і нести їм знання. Ці знання не повинні бути насиченні лише сухими фактами, які учні мусять просто запам'ятати. Потрібно вчити їх зіставляти різні версії подій і явищ, доводити їм, що історія — це не одна єдина істина, а конкуруючі істини, кожна з яких у певному культурно-історичному просторі може нормально функціонувати, але коли ці простори перетинаються, вони починають конфліктувати. ЦЕ стимулюватиме учнів до роздумів, аналізу, й історія стане не просто «втовкмачуванням» у голови певних фактів, а системою громадянського виховання.

*Лариса Ковтун, учитель історії, методист,
директор Турбівської ЗОШ I–III ступенів № 2*

* * *

Знаменним є те, що основа «Меморіалу Шоа» була закладена у 1943 році, коли територія Франції ще не була звільнена від нацистів військами союзників. Саме в цей період відбувався збір матеріалів, свідчень, документів. Існування Меморіалу такий тривалий час, допомога з боку держави дали можливість сформувати власну школу з дослідження історії Катастрофи.

Під час лекцій французьких викладачів мимовільно виникало бажання порівнювати підходи до вивчення цієї теми в Україні та Франції, готовність суспільства обговорювати болючі питання. Система роботи та підходів до вивчення Катастрофи в «Меморіалі Шоа» суттєво відрізняється від системи роботи і підходів в «Яд Вашем». Французькі дослідники розглядають знищення євреїв, як знищення частини французького суспільства. У Франції, де євреї мали громадянські права, їх ідентифікували за релігійними поглядами (на відміну від Східної Європи, у т. ч. і Росії, де спрацював фактор етнічної приналежності). Тут відсутній поділ населення на «своїх» та «інших». З метою забезпечити себе від протистояння з боку французького суспільства уряд Віші, перш ніж передати євреїв у руки нацистів, позбавив їх французького громадянства.

В останнє десятиліття французька влада визнала роль у реалізації Голокосту уряду Віші та пересічних французів. Питання колаборації уже не є табу, про нього говорять відкрито і дослідники, і викладачі шкіл. Але водночас воно не перестало бути доволі дражливим, тому його розкриття здійснюється дуже обережно і виважено. Питання «Яким чином громадянське суспільство погодилося на знищення своїх співгромадян?» повної відповіді не має. Питання колаборації в Україні розглядається дуже незначною кількістю дослідників.

Ж. Котек чітко окреслив не тільки саме поняття «геноцид», але й показав етапи його реалізації та основні характеристики, які відрізняють геноцид від інших злочинів проти людяності. Дві ознаки, як на мене, окреслюють рівень цінності даного явища:

- здійснення геноциду під час війни, коли остання використовується *лише для маскування злочину*;
- заперечення, що вбивство здійснювалося лише заради вбивства.

Не менш цінним у спробі зрозуміти причини Шоа є порівняння системи цінностей (запропонованої Ж. Котек), притаманних єврейській (іудейській) спільноті: монотеїзм, догляд за хворими немовлятами тощо, що суттєво

відрізнялася від ідеології нацистів, побудованої на традиціях Римської імперії та античної Греції: політеїзм, убивство неповноцінних немовлят, відмова нобілітету від фізичної праці. Адаже знищення людей у Третньому рейху починалося з ізоляції та подальшої ефтаназії людей з психічними, фізичними, генетичними вадами. Формувалася готовність суспільства до сприйняття вбивства як інструмента «вирішення проблем». Як було зазначено на семінарі, коли суспільство починає всередині себе визначати категорії «інших», виникає загроза повторення Катастрофи. Прикладом цього є геноцид тутсі в Руанді. Розкриття цієї теми Елен Дюма збагатило представників української групи не тільки фактичним матеріалом, але і розумінням підходів при дослідженні причин геноцидів.

Значний вплив на нас справив Патрік Дюбуа. Будучи католицьким священиком, отець Дюбуа очолює громадську організацію «Яхад-ін-Унум», що проводить дослідження на місцях масових знищень євреїв та військовополонених на території України, Білорусі та Росії. Ця організація збирає свідчення, відновлює імена жертв...

*Тетяна Лимар,
вчитель гімназії № 32, м. Полтава*

* * *

З УЦВІГ я співпрацюю вже кілька років, і не вперше беру участь у семінарах та конференціях, що проводить Центр. Здавалося б, уже володію достатньою кількістю знань та маю досвід викладання даної теми. Проте семінар знову вразив своєю продуманістю, скомпонованістю матеріалів, демократичністю. Його було проведено у формі лекцій, дискусій, екскурсій, тренінгів та презентацій. Викладачі з освітнього відділу Меморіалу та з університетів Брюсселя і Гренобля не тільки ділилися своїми надбаннями з даної тематики, а й уважно дослухалися до наших думок. Цінними стали лекції, які стосувалися історії геноцидів та злочинів проти людства. При цьому визначалися їх витоки, прояви та вплив на різні верстви суспільства.

Відвідання «Меморіалу Шоа» показало кропітку роботу його працівників з питань урізноманітнення методів співпраці з студентами та старшокласниками. Дослідження антисемітизму, визнання колаборації сприяло осмисленню Катастрофи французькою спільнотою. Для України ці питання її історії залишаються супер-

ечливими і відкритими для дослідників.

Поряд з теоретичними заняттями ми зупинилися на розгляді питань методики викладання даної теми, умінні донести ці знання до учнів. При цьому ніяких готових рецептів, ніякого диктату. Лише обмін поглядами, досвідом, надбаннями. Ми розуміли один одного, доповнювали, дискутували. Семінар для мене став одним із найглибших і багатогранних заходів, проведених УЦВІГ. Після нього залишилися спогади, роздуми, запитання і бажання донести до колег та учнів свої надбання і враження.

*Лариса Коломіць,
спеціалізована школа № 17, м. Черкаси*

* * *

...Семінар проходив в атмосфері взаємопонимання і взаємоуваження, напоминаючої зустріч давних партнерів. Его учасники, як с французской, так и с украинской стороны, чувствовали себя очень комфортно. Одной из задач, которую нам предстояло решить в ходе недельного визита, было ознакомления с опытом работы французских коллег по разработке темы Шоа в Западной Европе, подходам к вопросам классификации геноцидов и их освещению в исторической литературе, фотодокументах и кинофильмах, формированию общественного мнения французов относительно нацистской политики депортаций народов и участия в ней правительства Виши, преподаванию истории Холокоста в учебных заведениях страны и др.

Нельзя не отметить обстоятельность материалов, представленных Ивом Терноном и Джоэлем Котеком по разработке общих направлений тематики геноцидов, их конкретизации в вопросах Шоа и геноцида армян в Османской империи, Хелен Дюма по практическому исследованию автором геноцида тутси в Руанде, Филиппа Букара по еврейской жизни Франции до трагедии, Кристиана Инграо по эволюции идей геноцида. Одну из наиболее оживленных дискуссий спровоцировало выступление Тала Брутмана по вопросам коллаборации в годы нацистской оккупации, особенно в месте, где автор характеризовал ситуацию на оккупированных украинских землях, поскольку подходы к проблеме и ее освещению во французской и украинской исторической литературе отличаются...

*Оксана Кожемяка,
вчитель історії, г. Донецьк*

П'ЯТИЙ ЩОРІЧНИЙ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ СЕМІНАР З ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ В ЄВРОПІ ДЛЯ ВИКЛАДАЧІВ УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛ В МЕМОРІАЛІ «ЯД ВАШЕМ»

З 9 по 19 листопада 2010 року в Меморіалі «Яд Вашем» (Єрусалим) відбувся П'ятий щорічний навчально-методичний семінар з історії Голокосту в Європі для викладачів історії українських шкіл. До групи ввійшло 16 учасників, які представляли середні навчальні заклади багатьох областей України та Республіку Білорусь. Семінар став можливим завдяки зусиллям Українського центру вивчення історії Голокосту у співпраці з «Яд Вашем» та за підтримки Євразійського єврейського конгресу.

Семінар складався з двох взаємодоповнюючих частин: змістової (лекційно-тренінгової) та екскурсійної. Лекційні заняття були присвячені різноманітним темам. З.

Дашевський у своїй лекції «Б-г, євреї, історії» спробував, аналізуючи текст книги «Берешит ТАНАХу», показати роль євреїв у діалозі Б-га з іншими народами. А. Шнеер прочитав

дві лекції. Перша була присвячена долі євреїв між двома світовими війнами. Дослідник сконцентрував свою увагу на висвітленні історії євреїв на території Радянського Союзу, практично зовсім не торкаючись проблеми долі євреїв у новостворених державах Східної Європи після креації Версальсько-Вашингтонської системи. Свою другу лекцію д-р Шнеер присвятив Голокосту євреїв на території України та інших окупованих територіях. Об'єктивно обмежений у часі, А. Шнеер висвітлив деякі аспекти Голокосту на території окупованого Радянського Союзу, зупинившись на деяких моментах: погроми перших тижнів війни у Прибалтиці та Західній Україні, диференціальна політика нацистів стосовно комуністів та євреїв, українців та євреїв тощо. Лектор торкнувся особистості В. Арайса, відомого латвійського колаборанта, начальника так званої «команди Арайса», яка була залучена до Голокосту на території окупованих країн Балтії та Білорусі. Д-р Шнеер зробив припущення, що, можливо, саме репресії проти родичів Арайса зі сторони радянської влади зробили з нього страшного ненависника радянської влади та євреїв, яких він (як і багато інших колаборантів у країнах Балтії, Україні та інших регіонах Європи) ототожнював з цією владою.

Група викладачів з України у «Долині громад»

Меморіалу «Яд Вашем» (Єрусалим).

Зліва – п. Ноа Сігал, п'ята справа – д-р Ірім Абрамскі

М. Вайскопф присвятив свою лекцію висвітленню історії антисемітизму від часів Давньої Греції та Риму і закінчуючи пізнім Середньовіччям. Особисто для мене цікавим було те, що євреїв у давньому Римі звинувачували не у надмірному багатстві, як це було у Середньовіччі, а у бідності та жебрацтві. Окрім того, пан Вайскопф торкнувся традиційних антисемітських забобонів, які, до речі, на жаль, фігурують і зараз серед юдофобів: наприклад, кривавий навіт.

І. Абрамскі прочитала декілька цікавих та змістовних лекцій для української групи. Перша з них мала назву «Нацистська ідеологія та євреї». У ній авторка, зокрема, спробувала проаналізувати, на скільки значний вплив мала «філософія життя» Ф. Ніцше та робота М. ван ден Брука «Третя імперія» на створення ідеології гітлерівського націонал-соціалізму (не забуваймо, що був штрассерівський варіант) взагалі та на його антисемітський компонент зокрема. В іншій лекції п. Абрамскі розповіла про позицію ішуви під час Голокосту. Без остаточної відповіді зі сторони української групи залишилося запитання: чому Бен Гуріон не

повідомив єврейську громаду Ерец Ізраєлю про знищення європейського галуту до листопада 1942 року (хоча відомості про табори знищення, масові розстріли надходили до Тель-Авіву вже навесні 1942 р.)?

Д-р Б. бен-Нерія, генерал ЦАХАЛу у відставці, прочитав лекцію про євреїв у Червоній армії напередодні та під час Другої світової війни. За даними лектора (він постійно буквально «сипав» статисткою), євреї займали високі позиції серед командного та рядового складу напередодні та під час Другої світової війни, хоча значна їх частина постраждала під час Великого терору 1936–38 рр. Нам запитання, чи відповідає приведена Б. Ріггом у його дослідженні кількість «мішлінге» у Вермахті, бен Нерія відповів, що ця кількість надто завищена.

Д. Романовський повідомив про участь євреїв у радянських партизанських загонах та позицію вільного світу під час Голокосту. Н. Сігал виступила з лекцією про праведників народів світу.

Лекція Д. Розенха була присвячена проблемі заперечення Голокосту у країнах Західної Європи, ісламського світу та США. Великий інтерес викликала лекція С. Епштейна, присвячена сучасному антисемітизму. Він повідомив, що у післявоєнний період можна виділити чотири хвили антисемітизму у країнах Західної Європи. Говорячи про перші чотири-п'ять післявоєнних десятиліть, пан Епштейн мав на увазі правий неонацистський антисемітизм, чомусь не згадуючи про антисемітизм «зліва» та з боку ісламістів. Тільки дійшовши до 1990-тих, Сімха повідомив про антисемітизм (під маркою антисіонізму) лівих та ісламських фундаменталістів. Хоча зростання антисемітизму «зліва» (та його змичку з агресивними ісламістами) можна простежити ще з 1960-х.

Свою лекцію прочитав також відомий канадський історик українського походження М. Царинник. Пан Марко повідомив, що зараз працює над новою книгою про ставлення ОУН та УПА до євреїв, використовуючи архівні матеріали «Яд Вашем». Свою лекцію пан Марко прочитав у властивій тільки йому емоційній імпрезі. На превеликий жаль, його виступ був обмежений часовими рамками, тому автор тільки висвітлив політику ОУН стосовно євреїв у період з 1929 по 1942 рр. Пан Царинник показав еволюцію антисемітського сегменту в ідеології ОУН в цей період. Він переконував, що від самого створення Організації антисемітизм не грав значної ролі в її ідеології, але пізніше під впливом (мабуть) нацистської Німеччини перед початком Другої світової війни навіть члени ОУН, які мали певні сентименти у ставленні до євреїв наприкінці 1920-тих – на початку 1930-тих – їх остаточно втратили та перейшли на антисемітські позиції. Тут пан Царинник навів приклад М. Сціборського, який у 1929 році написав статтю «Український націоналізм та жидівство», де закликав євреїв до співпраці, а 1939 році став автором проекту «Конституції» оунівської української держави, де євреї не були повноправними громадянами та підлягали «окремому параграфу».

Окрім відвідання лекцій, українська група взяла участь у низці цікавих та корисних практикумів. Наприклад, А. Тененбойм провів практикум «Дилеми єврейського керівництва», присвячену вивченню ставлення до руху опору керівництва юденратів у різних гетто. Практикум, присвячений «стороннім спостерігачам», провела І. Абрамскі.

Дуже емоційною була зустріч з людиною, яка пережила

Голокост, – М. Мешком. Він народився на Житомирщині, де разом з родиною залишився під час війни. Він розказав свою сумну, але водночас героїчну історію, яка дуже вразила (і тут я зовсім не перебільшую) нашу групу. У його розповіді можна було простежити всі протиріччя періоду сталінізму та гітлеризму, коли твої сусіди, яким ти допомагав у важкі часи, ставали ворогами, коли тебе рятували зовсім незнайомі люди... Пан Марк з любов'ю пригадував своє село, українську землю, де він народився, де пройшло його тяжке, обпалене війною дитинство та юність, де він працював після війни...

Окремо слід сказати про подорожі Ізраїлем. Під керівництвом нашого гіда Рози Златопольської ми відвідали Храм Гробу Господнього, га-Котель га-Маараві (Західну Стіну Храмової Гори) – Стіну Плачу, річку Йордан, історичну гору Моссада (Мецуда), де євреї чинили відчайдушний опір римським завойовникам, Мертве море, Тверію. Роза дуже емоційно, часом використовуючи елементи театральної гри розповідала захоплюючу історію цих місць. Позитивні враження залишило відвідання ізраїльського кібуцу, де народився Моше Даян, ізраїльської школи, де ми могли спостерігати за процесом навчання місцевих школярів.

Єдиним мінусом семінару став банальний дефіцит часу. Викладачі часто торкалися дуже цікавих тем, висвітлення яких вимагає не однієї лекції, а цілого курсу...

*Юрій Радченко,
аспірант ХНУ ім. Каразіна, м. Харків*

* * *

Історія Голокосту: людський вимір трагедії

...Мої очікування від семінару були стандартні: ознайомитися з ізраїльською історіографією проблеми Голокосту; вивчити методичні розробки викладачів; побачити всевітньовідомі історичні пам'ятки; поспілкуватися з однодумцями. Але те, що я побачила та почула, мене дуже вразило. Кожен день був розпланований, логічно побудований та структурований за певною тематикою. Головна увага зверталася на компаративний аналіз історичних напрацювань. У лекторів не було усталеної ідеологемі. Зрозуміло, що ця тема не тільки інформативна, а й морально-виховна. Тому науковцями Голокост аналізується не з точки зору жертв та катів, а

звертається увага на «bystanders» (людей, «що стоять у стороні»). У центрі уваги не абстрактні особи, а конкретні люди, які були до війни добрими друзями або сусідами, освіченими або ні, вчителями, митцями – як вони могли залишатися людяними в нових обставинах? Що вони відчували: страх, байдужість, безсилля?.. І ця тема яскраво представлена в експозиціях музею «Яд Вашем». Тут зберігаються фото, особисті речі, спогади людей. Часто в аудиторії лунала думка: «Не треба давати матеріал, який змусив би заплакати, треба давати факт та аналіз».

...Отже, дні, які ми провели на семінарі, пролетіли, як мить, але матеріал що ми отримали, дозволив збагатити наші знання та власний практичний досвід.

*Світлана Бережна, канд. іст. наук,
доцент кафедри правознавства,
декан історичного факультету
ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, м. Харків*

* * *

...Справді, десять днів перебування групи вчителів з України в Ізраїлі були сповнені величезною кількістю вражень, емоцій, нових відкриттів. Заняття в освітньому центрі Музею «Яд Вашем» стали по-справжньому науковою практикою для учасників семінару. Лекції, практикуми, обговорення дали можливість по-новому подивитися на проблеми історії Голокосту, зануритися глибше у здавалося б знайомий уже матеріал. Важливо, що всі заняття були побудовані на основі відкритого і рівного діалогу. Дух єднання, відчуття, що ти знаходишся в товаристві однодумців, відкрили можливість вільно спілкуватися та висловлювати думки. Варто відзначити високопрофесійний підбір лекторської групи. Корисним виявився досвід практикумів, у яких були задіяні всі учасники семінару. Через емоційні переживання проблеми відчуваються гостріше. Це залишається з тобою назавжди. Особливо хотілося подякувати організаторам семінару за надану можливість поділитися власним досвідом та викласти власний погляд на питання викладання історії Голокосту в умовах нашої дійсності.

*Наталія Абрамова,
вчитель СШ № 41, м. Чернівці*

ВИДАННЯ ЦЕНТРУ

Лауер В. Творення нацистської імперії та Голокост в Україні / Пер. з англ. С. Коломійця, Є. Ровного; ред. М. Тяглий. – К.: Український центр вивчення історії Голокосту; Зовнішторгвидав України; 2010. – 368 с.
ISBN 978-966-8274-24-4

У монографії «Творення нацистської імперії та Голокост в Україні» (уперше видано: *Lower, Wendy. Nazi Empire-Building and Holocaust in Ukraine. – Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2005. – 308 p.*) дослідниця Венді Лауер, зосереджуючи свою увагу на житомирському регіоні і поєднуючи в одне ціле німецькі та радянські архівні документи, щоденники, мемуари та особисті свідчення, дає найповнішу з наявних на цей час оцінку нацистської колонізації, окупаційної політики та Голокосту в Україні.

Хоча нацистська верхівка черпала колоніальні амбіції з європейських моделей, загарбання України нацистами, як демонструє В. Лауер, було безпрецедентною спробою побудови імперії, у якій насилля, расизм, антисемітизм та мілітаризм

проникли в усі аспекти щоденного життя. Житомирщина, важлива платформа для нацистської верхівки, слугувала також місцем для створення Гімmlером експериментальної колонії етнічних німців у Гегевальді, де кампанії знищення та геноциду проводилися «в ім'я прогресу».

«Управлінці» середнього рівня, як показує В. Лауер, відігравали основну роль у здійсненні масових убивств. Авторка персоналізує місцевих жителів, що брали участь у злочинах, спостерігали за ними, отримували від них зиск, а також борців спротиву. Вона показує, що дії нацистів у регіоні еволюціонували на основі імперської зверхності та амбіційності, ненависті до євреїв, слов'ян та комуністів, кар'єризму та прагматизму, жадібності та страху. У своєму аналізі В. Лауер переносить увагу із самої Німеччини на східні аванпости Райху, де режим відверто виявив свої головні погляди та цілі.

Публікацію книги здійснено видавництвом «Зовнішторгвидав України» та Українським центром вивчення історії Голокосту за підтримки Програми «МАТРА» Міністерства закордонних справ Королівства Нідерландів, Будинку Анни Франк та Фонду проектів центрально- та східноєвропейського видавництва (Амстердам).

Голокост і сучасність.

Студії в Україні і світі. – 2010. – № 1 (7). – 241 с.

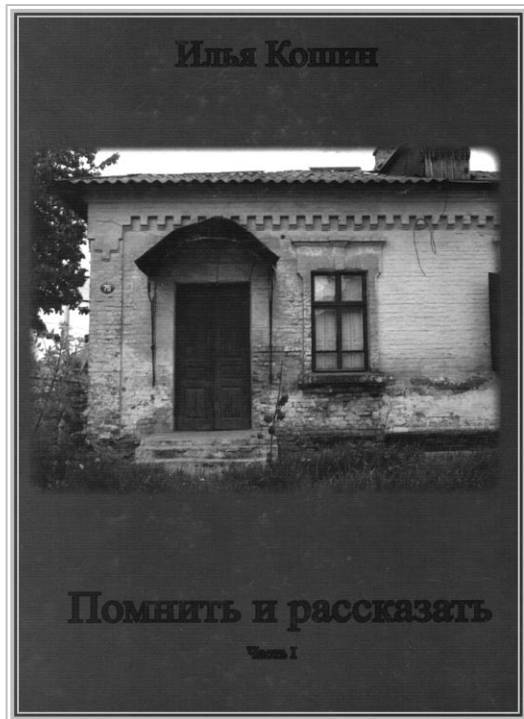
ЗМІСТ

Від редакції	5	
Дослідження	9	<i>Андрей Ангрік.</i> У взаємодії сил. До питання про німецький вплив на національну політику в Чернівцях до початку та під час реалізації плану «Барбаросса»
	62	<i>Карел Беркхофф.</i> «Поголовное уничтожение еврейского населения»: Холокост в советских СМИ (1941–1945).
	123	<i>Йоакім Неандер.</i> «Невидимий навчальний план» та проблеми трансформації у викладанні Голокосту
Документальні джерела	143	Збройний виступ євреїв у Янівському таборі в інформаційних звітах українських і польських націоналістів (<i>Публікація Ж. Ковби, А. Гогуна</i>)
	154	Нацистская оккупация и Холокост в Харькове. Воспоминания Киры Солонинкиной (<i>Публікація Ю. Радченко</i>)
Полеміка	165	<i>Йоган Дитч.</i> Геноцид, порівнюваність й «вігівська» інтерпретація української історії. Відповідь С. Кульчицькому
	171	<i>Владимир Солонарь.</i> О дискуссиях и инсинуациях. Ответ М. Рашковецкому
Рецензії	179	<i>Антон Вейсс-Вендт.</i> Bloxham D. The Final Solution: A Genocide. – Oxford : Oxford University Press, 2009. – XI, 410 p.
	183	<i>Метью Котт.</i> «Уничтожить как можно больше...»: Латвийские коллаборационистские формирования на территории Белоруссии, 1942–1944 гг. Сборник документов / Ред. А. Р. Дюков, В. В. Симиндей и др. – Москва : «Фонд историческая память», 2009. – 360 с.
	192	<i>Владимир Солонарь.</i> Benz W., Mihok B. Holocaustul la periferie. Persecutarea și nimicirea evreilor în România și Transnistria în 1940– 1944. – Chișinău : Cartier, 2010. – 384 p.
	199	<i>Ігор Чорновол.</i> Пам'ять, живі та мертві. Голокост у Болехові: пошук шести з шести мільйонів. Mendelsohn D. The Lost. A Search for Six of Six Million. – New York – London Toronto – Sydney: Harper Perennial, 2007. – 512 p.
Хроніка	207	<i>Михайло Тяглий.</i> Науково-методична конференція «Злочини тоталітарних режимів в Україні: науковий та освітній погляд»
	215	<i>Олена Іванова, Анатолій Подольський.</i> Міжнародний науковий семінар «Пам'ять про історію Голокосту в сучасних суспільствах: досвід та виклики у європейському контексті»

НОВИНИ БІБЛІОТЕКИ ЦЕНТРУ

Кошин И.Н. Помнить и рассказать: Воспоминания бывшего узника Балтского гетто. Ч. 1 / Предисловие П. Козленко, А. Вольфа. — Одесса : Друк, 2009. — 280 с.

Книга Ильи Кошина — воспоминания еврея, родившегося в 1927 году в г. Балта (бывшем тогда столицей Молдавской Автономной Советской Социалистической Республики). Автор рисует широкую панораму истории города и евреев Балты в XIX веке и накануне Второй мировой войны. Центральную часть книги занимает история гетто, созданного оккупационными властями в городе в сентябре 1941 г. Воспоминания рисуют повседневную жизнь обитателей гетто, его руководства — юденрата, эксплуатации и преследований евреев оккупационными властями, взаимоотношений между евреями и нееврейским населением, уничтожения узников гетто. Значительная часть воспоминаний посвящена послевоенным судьбам узников и руководителей гетто и их преследованиям со стороны советской власти. Как отмечает в послесловии автор, «написанная книга — это не история и не исследование. Все, что в ней зложено, — взято из жизни. Все это было мной увидено, услышано и пережито».

* * *

Помнить и рассказать: Воспоминания бывших узников Балтского гетто. Ч. 2 / Предисл. П. Козленко. — Одесса : Друк, 2009. — 288 с.

Во вторую часть сборника «Помнить и рассказать» включены воспоминания бывших узников Балтского и Кодымского гетто Одесской области, проживающих ныне в разных странах, а также свидетельства неевреев, видевших гетто с другой стороны его ограды. В сборнике также содержатся списки воинов-евреев г. Балта, погибших на фронтах Второй мировой войны, а также неполные списки погибших узников Балтского и Кодымского гетто, фамилии которых известны на сегодняшний день.

* * *

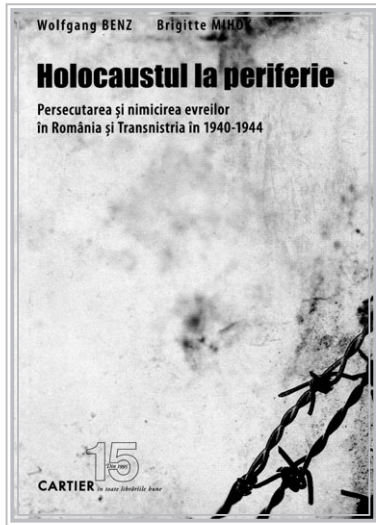
Полікультуріка: Як організувати виховання міжкультурної толерантності у школі та позашкільній діяльності: навчально-методичний посібник / Авт.-упоряд. А. Ленчовська, К. Крейдерман, М. Грінберг. — К. : ТОВ «Майстерня книги», 2010. — 244 с.

Навчально-методичний посібник «Полікультуріка» адресований учителям історії та суспільних дисциплін, заступникам з виховної роботи, педагогам-організаторам, класним керівникам, шкільним психологам і вихователям учнівської молоді. Посібник містить методичні рекомендації з організації уроків виховної роботи у школі та позашкільній діяльності з толерантності, міжкультурної компетентності та протидії ксенофобії та расизму. Він складається зі вступної частини (опису методики занурення як засобу формування міжнаціональної та міжрелігійної толерантності), покрокового плану занять для проведення тринадцяти національних днів або занять з історії та культури народів України, та додатків (результатів психологічного дослідження та опису проектною методики «Хто твої сусіди»).

Використовуючи посібник, педагог зможе провести захід з виховання міжнаціональної толерантності у школі — від виховної години або тематичного уроку до пришкільного дитячого міжнаціонального табору «Джерела толерантності».

* * *

Holocaustul la periferie. Persecutarea și nimicirea evreilor în România și Transnistria în 1940-1944 / Eds. Benz Wolfgang, Mihok Brigitte. — București-Chisinau, 2010. — 384 p.
ISBN 978-9975-79-621-7

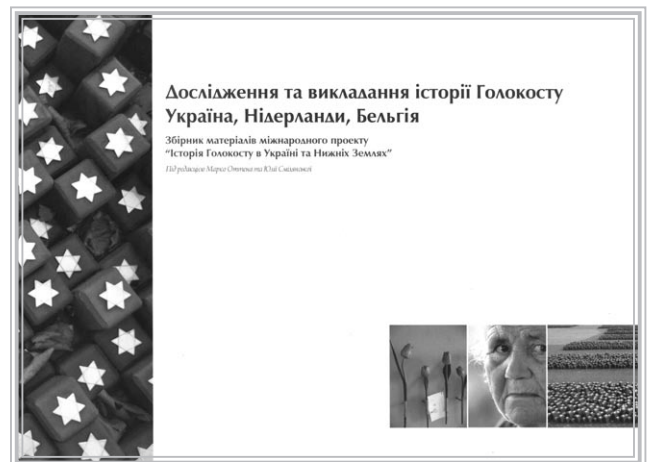
В Румунії дискусії о Холокості почалися в 1990 г. Ітоговий доповідь Міжнародної комісії по вивченні Холокосту ознаменував собою початок нової культури пам'яті в Румунії, яку проводить Національний інститут і Меморіал Холокосту в Бухаресті.

В Молдові після розвалу СРСР за перевагу над суспільною думкою борються два національно-ідеологічні течення — «румунізм» і «молдованізм». Ця боротьба по питанню інтерпретації виталкує Холокост в Транснестрії на другий план, якщо не на третій, в тому, що стосується суспільної пам'яті. Можливо навіть утвердити, що в сучасних дискусіях мова йде не стільки про пам'яті, скільки про інтерпретаційний контроль майбутньої нації. І тому минуле інструменталізується в більш широкому контексті в відповідності з потребами національного нарративу. Авторами цієї книги — відомі дослідники Холокосту з Румунії, Великої Британії, Німеччини і США. Статті про Холокост в Румунії стосуються до різних аспектів переслідувань в Транснестрії і відображають дискусію стосовно румунської і німецької відповідальності за вбивство євреїв.

* * *

Дослідження та викладання історії Голокосту. Україна, Нідерланди, Бельгія. Збірник матеріалів міжнародного проекту «Історія Голокосту в Україні та Нижніх Землях» / Під ред. М. Оттена та Ю. Смілянської. — Київ-Арнхем : Дух і Літера, 2010. — 396 с.

«Дослідження та викладання історії Голокосту» — підсумок співробітництва викладачів і студентів педагогічних вишів трьох країн у царині викладання історії Голокосту. Його зміст актуалізує проблеми осмислення та специфіку викладання теми у різних країнах Європи. Метою аналітичних статей, методичних розробок, рефлексій учасників проекту з приводу спільної роботи на семінарах в Україні та Нідерландах є пошук шляхів формування спільного європейського простору у справі викладання Шоа. Збірник складається зі вступу, 36 статей у п'яти розділах та бібліографії. Видання адресовано викладачам історії та суспільних дисциплін, студентам педагогічних вишів, усім, готовим до спільних пошуків відповідей на питання: як процес дослідження й викладання історії Голокосту може сприяти вихованню толерантності на основі загальнолюдських цінностей.

* * *

Наконецный В. А. По местам трагедии и памяти евреев Волыни (1941-1944 гг): Статьи. На укр. и рус. яз. — Луцк: «Надстир'я», 2008. — 188 с.
ISBN 978-966-517-612-1

В 2006 г. в Луцке из печати вышла книга «На еврейской волне», которая быстро разошлась. В нее были внесены дополнения. Данная книга — ее расширенной и исправленной переиздание. В ней на основе архивных документов, научных публикаций и воспоминаний автора сделана попытка обобщить данные о преступлениях нацистских захватчиков по отношению к некогда одной из наиболее многочисленных этнических групп Волыни — еврейской — во время оккупации области в 1941-1944 гг. Книга представляет собой не только историческое исследование, но является справочником-путеводителем по местам гибели и памяти волыньских евреев, она содержит карту памятников расстрелов и захоронений евреев шестнадцати районов Волыни и фотографии сорока двух памятных знаков на местах массового уничтожения в области.

АНОНСИ ТА ОГЛОШЕННЯ

Мемориал «Яд Вашем» (Іерусалим, Ізраїль) здійснює проєкт «Документація і увековічення імен євреїв, погибших в час Катастрофи на окупованих територіях колишнього СРСР». Голова Ради директорів «Яд Вашем» Авнер Шалев звертається до всіх організацій з наступним листом:

Уважаемые господа!

Мемориал «Яд Вашем» ставить своей задачей увековечить имя каждого еврея, уничтоженного нацистами и их пособниками. С этой целью «Яд Вашем», начиная с середины 1950-х годов, собирает Листы свидетельских показаний, заполненные родными и близкими погибших. Выполняя свою историческую задачу – внести в коллективную память народа имя каждого погибшего в период Шоа, мемориал «Яд Вашем» разработал специальную программу по увековечению имен евреев, убитых на оккупированных территориях бывшего СССР.

Проект будет реализован в Украине, России, Молдове, Беларуси, Литве, Латвии, Эстонии, Израиле и везде, где проживают евреи – выходцы из бывшего Советского Союза.

Руководителем проекта назначен г-н Б. Мафцир, бывший генеральный директор Министерства абсорбции и глава представительства Еврейского агентства Сохнут в России, Беларуси и странах Балтии.

«Яд Вашем» обращается ко всем еврейским организациям, действующим на территории бывшего СССР, с просьбой о сотрудничестве. Ни одно имя не должно быть забыто.

Со времени начала проекта при помощи и сотрудничестве еврейских организаций и волонтеров в Украине, России, Беларуси, Молдове, Латвии, Израиле и Америке восстановлено около полумиллиона имен евреев, безвинно погибших в годы Катастрофы.

Кто считается жертвой Шоа (Катастрофы)?

Жертвами Шоа (Катастрофы) являются евреи, погибшие от рук нацистов и их пособников на оккупированных территориях во время Второй мировой войны:

- в акциях уничтожения;
- во время депортации в лагеря и гетто;
- в гетто или лагерях;
- в убежищах;
- погибшие во время вооруженного сопротивления в гетто, лагерях и в партизанском движении.

Жертвами Катастрофы являются также:

- евреи, погибшие при попытке спастись на пути в эвакуацию (обстрелы, бомбежки и т. п.);
- неевреи, добровольно разделившие судьбу своих еврейских мужей и жен и погибшие с ними в перечисленных выше ситуациях.

Євреї, воявавшие в Красной Армии и погибшие на фронте: на них не распространяется определение жертв Шоа (Катастрофы), вместе с тем «Яд Вашем» в знак уважения их памяти принимает и хранит их имена в отдельном архивном списке Зала Имен. В особых случаях евреи, воявавшие в Красной армии и погибшие в плену или пропавшие без вести, могут быть причислены к жертвам Шоа (Катастрофы) после проверки обстоятельств гибели сотрудниками Зала Имен «Яд Вашем».

Кто может быть свидетелем?

Любой человек, у которого есть сведения о гибели родственников, соседей, одноклассников и т. д. в годы войны на оккупированных территориях бывшего СССР.

Перечень вопросов, помогающих восстановить сведения о погибших:

1. Фамилия погибшего.
2. Имя погибшего.
3. Место жительства до войны.
4. Обстоятельства гибели.
5. Год рождения или примерный возраст погибшего.
6. Знаете ли, где они жили до войны?
7. Помните ли имена:
  - а) самых близких родственников;
  - б) их детей, членов семьи — дедушек, бабушек, дядей, тетей, племянников.*
8. Может быть, помните имена погибших соседей, одноклассников?
9. Знаете ли о погибших при бегстве в эвакуацию?
10. О пропавших без вести?
11. Может ли вспомнить девичьи фамилии погибших женщин?
12. Сохранились ли у свидетеля фотографии, письма, документы, семейные реликвии военных лет?

В любом случае — даже если у свидетелей недостаточно данных, важно записать то, что они помнят о погибших (это дает возможность дополнить сведения, уже полученные ранее или те, которые появятся в будущем).

* **Важно:** В случае, если не все имена известны свидетелю, можно заполнить Листы, указывая в соответствующей графе имена отца/матери, мужа/жены, брата/сестры, написав «ребенок, имя неизвестно» или «жена, имя неизвестно» и т. д. Таким образом, восстанавливается по цепочке и увековечивается вся семья.

С вопросами обращайтесь по адресам и телефону:

Борис Мафцир, руководитель проекта

boris.maftsir@yadvashem.org.il

Телефон: 972-2-6443761, факс: 972-2-6443409.

Заполненные Листы свидетельских показаний присылайте по адресу:

Yad Vashem P.O.B. 98102 Jerusalem, Israel

<http://www1.yadvashem.org/namesru/index.html>

АНОНС НАСТУПНОГО НОМЕРУ

- Навчально-методичний семінар «Толерантність — уроки Голокосту» (Кишинів, грудень 2010 р.)
- Науково-методичний семінар «Форми збереження історичної пам'яті про масові трагедії: в сучасному українському та європейському контекстах» (Київ, грудень 2010 р.)
- Круглий стіл «Українське суспільство і пам'ять про Голокост» (Київ, січень 2011 р.)
- Навчально-методичні семінари за проектом ОБСЄ «Навчальні матеріали з протидії дискримінації, антисемітизму та расизму» (січень — березень 2011 р.)
- Навчальні семінари міжнародного проекту «Українські книжки для виховання толерантності» (ВЕТol) (лютий — березень 2011 р.)
- Методичні розробки та рекомендації викладачів
- Новини бібліотеки Українського центру вивчення історії Голокосту

Адреса редакції:

Український центр
вивчення історії Голокосту

вул. Кутузова, 8, кім. 109

01011, Київ-11, Україна

Тел./факс: (044) 285-90-30

<http://www.holocaust.kiev.ua>

E-mail: uhcenter@binet.com.ua

Головний редактор:

Анатолій Подольський

Відповідальний редактор:

Михайло Тяглий

Дизайн та комп'ютерна верстка

Руслан Руденко

Літературний редактор

Мар'яна Добоні

Видання здійснено за підтримки
The Rothschild Foundation (Europe)

Видруковано в ДГВПП

«Зовнішторгвидав України»

Адреса: м. Київ, вул. Воровського, 22,

Тел.: 234-33-04

Наклад: 1000 примірників.